

Az individualitás kérdése.

II. Az individualitás logikai alkata.

(Általános határozmányok)

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályában 1932. január hó 21-én tartott szakelőadás.

Irta: Dr. Varga Béla.

(Második, befejező közlemény.)

12. Mindennek, ami egyszer individuum, van jelentése. Csak az mondható individuumnak, aminek határozott, egységes értelme, logikai jelentése van. Egy „darab“-nak is van individualitása, ha van értelme, ha van jelentése. A jelentés azonban mégsem fedi az individuum fogalmát. Más a jelentés és más az individualitás síkja.

Ha a jelentés egyetlen individuumhoz tapad, akkor azt „jól definiált“ individuumnak mondjuk; ha ugyanazon logikai tartalom (= jelentés) több individuumban valósul meg, akkor az kevésbé meghatározott individuum. Jól meghatározott individuum Petőfi, Goethe, a föld középpontja, valamely reláció. A jól meghatározott individuum sejtelve csillan meg Duns Scotus „haecceitas“-ában, amely jóval túl és mélyebbre utal a „hic es nunc“ felszínes vonásainál. Azért az individualitás problémájának mélyebb felismerése tulajdonképpen nála kezdődik. Jobban megvilágosodik Leibnitznál, aki szerint az individuum a belső tulajdonságok és azok változásainak összege, tehát maga a logikai tartalom.

Kevésbé jól meghatározott individuumok az olyanok, amelyeknek ugyanazon logikai tartalmuk van, ha a valóságban külön is állanak és jól megkülönböztethetők. Ilyen pl. a légy, az asztal stb. Kétségtelen, hogy minden egyes légy egy-egy individuum, azonban mindegyikben ugyanazon logikai tartalom van (legalább is egyazon fajnál). Ez a logikai tartalom ad az individualitásnak jelentést s így világos, hogy az individuumban a logikum jut reprezentációhoz. A realizmus és nominalizmus harca ezt nem tudta megérteni s így nem tudta egyeztetni. Nicolaus Kues azonban már sejti, mikor azt mondja, hogy az universumnak minden individualis része az „Egész“-nek a kifejezője s potenciáliter sokkal több van benne, mint amennyi reáliter. Ez a metafizikai fölfogás ismétlődik meg Leibnitznál, amidőn az egyesben a világ-egyetem tükröződését látja. Az egyes reprezentálja az egyetemet. Eb-

¹⁷ A reprezentáció jelentőségére nézve l. D. Mahnke: *Leibnizens Synthese von Universalmathematik u. Individualmetaphysik.* (Jahrbuch für Philos. VII. kötet). 1925.

ben a *reprezentációban* felesillan az individuum értelmének mély meg-látása. Ha ezt a reprezentációt megtisztítjuk a metaphysikától és a logika síkjába transponáljuk, akkor megvilágosodik előttünk az indivi-duum fogalmának és jelentésének titka.

Az individuálitás problémájának összes nehézségei, de másfelől megoldásának — amennyire ez lehetséges — összes lehetőségei csak úgy érthetők meg, ha számot vetünk ama jellegével, amelyet egyfelől logicitása, másfelől pedig az individuálitás maga határoz meg. Az indi-viduum az, ahol találkozik a valóság a nemvalósággal, a létező a nem-létezővel vagyis az érvénnyessel, s ennek következtében az egyes a többi egyessel, amelyek ugyanazon individuum körzethez (Individualgebiet) tartoznak s ezentúl más individuum körzettekkel, amelyek rajta kívül állanak, szóval az *egésszel*.

Az individuálitás a logikai érvényesség kapuja a világba. Minden individuumban megvalósul legalább egy idea, ha csak tökéletlenül, szűk korlátok között is. A legzártabb individuumnak is van legalább egy ablaka és ez az, amely őt a logikummal összeköti. Amit e csodálatosnak mondható összefüggés alapján meg tudunk érteni az individuumra vonatkozólag, csakis az tudható róla, de ez elegendő is. Amit ezen az alapon nem tudhatunk meg, az nem értékesíthető a tudás számára. Ami ebből az összefüggésből megérthető, meg fogja világítani, hogy milyen világ-talan úton bolyongott nemcsak a középkor az univerzálák kérdésének végnélküli vitájában, hanem a modern szellemi és társadalmi áramlatok mindenike, amely az egyetemet (az egészet) és az egyest egymással szembeállította, mint kérlelhetetlen ellentéteket. Az individualizmus és szociálizmus sem eyebek, mint a dolgok egyoldalú értékeléséből fakadó ellentétek. Mindakettő megtermette és termi a maga, kétségtelenül érté-kes gyümölcseit, azonban mind a kettő külön-külön mégis csak a századok hangulatának és nem a dolgokba való mélyebb betekintésnek szülötte. Ha valahol, úgy ennél a kérdésnél érvényesül Goethe mély meglátása, mert itt nincs „Kern“ und „Schale“, hanem a kettő egy, illetve ugyan-azon dolognak két oldalról való aspektusa.

13. Az individuálításban e szerint két mozzanat van: a logikai, amely az egyetemes felé utal, és a másik, amelyik az egyes tárgyban gyökerezik. Jól meghatározott individuumnak neveztük azt, amelynek jelentése egy tárgyra utal. Kevésbé jól meghatározottnak pedig azt, amely több különálló, de logikai tartalmában, jelentésében azonos do-logra vonatkozik. Vannak olyan jelentések, amelyek nem valósulnak meg individuumokban. A jelentéshez tehát nem feltétlenül tartozik hozzá az individuálitás, azonban minden individuálításhoz hozzátartozik egy jelentés. A kérdés épen az, hogy mit jelent, amikor valamely jelentésnek individuumban kell megvalósulnia.

A két mozzanat, amely az individualításban egyesül, útmutatás arra nézve, hogy a vizsgálódásnak két irányban kell mozognia. A logikai vonás adja azt a lényeges mozzanatot, amely nélkül individualitás el nem képzelhető; ez adja egyúttal azt, ami az individuumban nem indi-viduális, hanem közös esetleg más individuumokkal, s így nem korlá-tozható az individuum szűkös keretei közé. Ebből következik, hogy egy

individuum tulajdonképpen egy esete bizonyos általános logikai vonások megvalósulásának; ugyanazok a vonások megvalósulhatnak több individuumban is, azonban nem minden esetben van ez így. A jól meghatározott individuálitás esetén bizonyos logikai tartalomnak *egy* esetben való megvalósulásával találkozunk. Azért az ilyen individuumok a maguk nemének lehető teljességét mutatják, mert a vonások összessége, amely hozzájuk tartozik, egyedül csak bennük valósul meg. Azonban a legjobban meghatározott individuumokban is vannak olyan vonások, amelyek már nem individuálisak, amelyek tehát másokkal közösek. A jól meghatározott individuumoknál azonban, ami bennük közös másokkal, szóval, ami bennük logikai, általános természetű, egy síkkal távolabb esik a logikai érvényesség irányában, mint a kevésbé jól meghatározott individuumoknál. Hogyan kell ezt értenünk?

A légy, mely előttem repül, individuum. Ilyen azonban nagyon sok van. Ez is légy, amaz is s így tovább, mindenik egy ugyanazon jelentésnek sok helyen, sokszor teljesen azonos módon, másutt kisebb eltérésekkel feltűnő megvalósulása. Ezek a legyek azért individuálisak, mert a valóság területén olyan vonásokat is mutatnak, amelyek őket individuálisakká teszik. Amit azonban ez az individuálitás kifejez és felszínre hoz, elenyészően csekély a tipikushoz, az általánoshoz képest, amely az egy által vagy milliók által realizálódhatik. Szóval a „légy“ jelenti az összes legyeket, közöttük természetesen az egyet is. A tipikus itt — úgy szólván — elnyomja az egyest a maga sajátosságában. Egy légyben tulajdonképpen az összes megvan s az egynek épen annyi jelentősége van logikai szempontból, mint az összesnek. Ellenben a jól meghatározott individuumnál a tipikus, az általános — mint említettük — sokkal távolabb esik s így kevésbé érinti magát az individualitást. Pl. Socratesnél, Platonnál, Goethenél mindjárt az első fokon, tehát amikor azt mondjuk, hogy ezekben a Socratitas, a Platonitas stb. valósul meg, még mindig nagyon közel állunk az individuumhoz, noha már a logikai síkban mozgunk. S még ha föl is tehető az eset, hogy ezek bármelyike újabb individuumban is megvalósulhasson, akkor is csak két esetünk van, amelyek mindenike még mindig jól meghatározott individuum. Itt tehát tovább kell mennünk az általánosításban, ha meg akarjuk találni azt a tipikus logikai vonást, ami pl. a légnél csaknem háttérbe szorítja az individuum önállóságát. Ilyen általános vonás lenne a fent nevezett jól definiált individuumok esetében, ha pl. bennük az „emberi“ vonást keressük, ami már jókora eltávolodás tőlük, mint individuumoktól.

14. Az eddigiek világosan mutatják az individuálitás problémájának két oldalát. Minden individuumban van olyan logikai mozzanat, amely nélkül fönn nem állhat, amely egyúttal útát nyit a logikai síkban való elhelyezkedésének megismeréséhez. Annak megállapítása, hogy az egyes individuumokban mi a közös vonás, és hogy ezek az individuumok épen logikai szempontból miképpen helyezkednek el egymás mellett vagy egymás fölött, ez a kérdésnek egyik oldala. Épen azért, mert minden individuumban van olyan mozzanat, ami benne nem individuális, hanem másokkal közös, megállapítható, hogy egyetlen individuum sem érthető meg önön magából. Megérthetőségének és egyúttal fennállásának van-

nak olyan vonásai, amelyek ha nem is függetlenek a szó szoros értelmében tőle, mégis szükségképen utalnak olyan összefüggésekre, amelyek rajta túl keresendők. Minthogy a problémának ez az oldala az egyetemes összefüggéseket keresi, szintetikus természetűnek mondható. A kérdés-komplexumnak ez az oldala az egyesnek az osztályhoz való viszonyát kívánja megvilágítani s így az individuumok nagy területeire terjed ki, hogy a közöttük levő logikai összefüggést megérthesse. Az individuumok elhelyezkedésének logikai rendje arra mutat rá, hogy milyen természetűek lehetnek az egyes individuumok között főnálló összefüggések (*coordinatio*, *subsumptio*).

A kérdés másik fele magának az individuumnak tartalmi vonásait van hivatva földeríteni s megállapítani, hogy a *subsistencia* egyes területein föltalálható vonások között melyek azok, amelyek alapján az individuum létesülhet, melyek a feltétlenül szükségesek s melyek kevésbbé fontosak ebből a szempontból.

A tartalmi mozzanatok összefüggése az azonosság következtében külön egészet alkot, amely minden mástól megkülönböztethető. Így minden individuumban az *azonosság*, a *koordinatio* és a *subsumptio* sajátos kifejezését találjuk meg. Az első jelzi a tartalmi vonások intenzív egybetartozását, a második az individuumokban a vele egy típusú individuumok között való elhelyezkedését, míg az utóbbi a rendszerbeli elhelyezkedést vagyis az osztályt. Az utóbbi kettőnél a logikai síkban mozgunk s így elvi nehézségek csak az elsőnél tűnnek fel. Míg az *identitas* a tartalmi vonások intenzív egybetartozását jelzi, a *subsumptio* e vonások extenzív áttekinthetőségét foglalja rendszerbe. Sem *egy*, sem több tartalmi vonás felhalmozása nem adja az individuálitást, hanem a tartalmi vonások intenzív összefonódásának egységében kifejezésre jutó jelentés. Azért az individuálitás magvához analitikus úton eljutni nem lehet. Az analitikus és a szintetikus módszer együtt adja a megközelítő megoldást. Tovább vezethet esetleg, különösen a szellemi és lelki individuálitásnál az intuición, amennyiben beszélhetünk ilyenről, amelynek feladata az volna, hogy a megismerhető tapasztalati adatok alapján vessen egy pillantást az irracionális mozzanatok tömkelegébe. Ez azonban már túlmegy a tudományos vizsgálódás határain.

15. A tartalmi vonások ama közösségét, amely több individuumban valósulhat meg s amely több individuumban azonos, típusznak, tipikusnak mondjuk. A típusz még nem individuum. Viszont azonban tipikus vonások valósulnak meg benne, amelyek egyúttal jelentésének alapvető mozzanatai. A típusz nem is az egyetemes, az általános, hanem maga a típusz is az általánosnak elkülönített, körülhatárolt része. A típusz az áthidaló a logikai sík és az individuálitás szintje között. Az individuum a típuszban gyökerezik, innen veszi logikai egységét s így tulajdonképen már a logikai síkban megkezdődik. Az individuálításban nemcsak saját tartalmi vonásainak egysége, hanem a típusz egysége is megnyilatkozik. Fontos ez azért, mert ebből látható, hogy az individuum egysége nemcsak tartalmi vonásainak intenzív egybetartozásában merül

¹⁵ H. Cornelius: *Transcendentale Systematik*. 1916. 194. skk. lapok.

ki, hanem egy olyan magasabb egységre utal, amely az individuumon túl van.

Ez a megismerés szempontjából különösen fontos. A megismerés esetleges tévedéseitől csak akkor őrizzük meg, ha ismerjük a tipikust. Az egyesnek minél tökéletesebb megismerése csak a tipikusnak ismerete alapján történhetik. A megismerés több esetben azonossága alapján képes az egyest a maga sajátosságában a mástól megkülönböztetni. Hogy a valóságban először az egyes dolgokat ismerjük s csak azután a több egyesben megnyilvánuló tipikust, ez nem befolyásolja annak az igazságnak elismerését, hogy *logikailag* az egyes ismerete sem lehetséges a tipikus ismerete nélkül s így az utóbbi megelőzi az előbbit.

A típus az egyesben az individuális vonásokkal vegyítve jelenik meg s így minden egyesben veszít valamit tisztaságából. Ez a veszteség a logikai oldalt illeti, másfelől nyereségről, gyarapodásról is lehet beszélni, amennyiben a tipikus vonások az individuális vonásokkal gyarapodnak. A típusban koncentrálnak azok a tartalmi vonások, amelyek az egyesben individuális vonásokkal megbővülve jelentkeznek. Az egyes tehát sohasem tökéletes kifejezője a jelentés egész tartalmának. Az individuum távolról sem jelenti a befejezettséget ebben az értelemben, hanem a befejezetlenségnek, a tökéletes hiányának egy árnyalata kíséri.

Az egyéni vonások laza egysége mellett a tipikus vonások nyomulnak előtérbe s az individuálisak annál inkább elmosódnak. A logikai tartalom gazdagabb az olyan individuumokban, ahol az egyéni vonások belső egysége határozott formát mutat s így egyensúlyban áll a tipikusokkal. Az általános, a tipikus akkor találja meg a maga igazi reprezentációját a világban, ha olyan individuális tartalommal vegyül össze, mely kellő „ellenállást” tud kifejteni vele szemben. Minél lazább az egyéniséget alkotó vonások összetartozandósága, annál kevésbé egyéni és határozott az általa jelentkező logikai tartalom. Minél erősebb az individuális vonások összessége, annál illőbb a reprezentáció, amelyben a logikai tartalom megvalósul. A gyöngébb kötésű individuálitás erejét maga a logikum sem gyarapíthatja, annál inkább a szilárdabb alkatúét. Igaz tehát a paradoxon, hogy csak az erőteljes vonásokban bővelkedő egyes lehet igazi reprezentációja az egyetemesnek. Innen érthető, hogy minél gazdagabb valamely egyed individuális vonásokban, annál inkább megvalósul benne az általános, ami így is kifejezhető: minél individuálisabb valami, annál egyetemesebb. A logikum lényege új relációk állandó létesítése. Minden individuum ilyen új reláció. Minden egyesben a logikumnak folytonos alkotó és teremtő ereje nyilvánul meg, mégpedig annál határozottabb formában, minél szilárdabb a reláció másik tagjaként szereplő egyes.

Az individuum annál teljesebb, minél több alkotó vonást fog össze szilárd egységbe. Ebben a tekintetben a fokozatok hosszú sora állapítható meg. A tartalmi vonások minőségének sokfélesége s az ennek ellenére is közöttük fennálló egység intenzivitása szabja meg az individualitásnak azt a súlyát, amely által a logikummal való relációjának egyensúlyban tartását biztosítja.

Noha a típusz, amint láttuk, maga is egy elhatárolt része az egyetemességnek, mégsem tekinthető individuumnak, mint némelyek teszik. A típusz csak az individuális vonások következtében lesz konkrét, csak általa reprezentáltak. Ez a reprezentáció az individuum privilégiuma. Csak az individuum vehet föl tipikus vonásokat s a típusz csak az individuális vonások útján valósul meg. Ha a művész egy típuszt akar megörökíteni, ezt is mindig csak egy individuumon keresztül teheti. Lehetetlen a típusz ábrázolása individuális vonások nélkül. Legfennebb arról lehet szó, hogy a tipikus vonások túlhalmozása mellett az egyéni vonások háttérbe szorulnak. A típusz megvalósítását célzó művész is azonban sokkal inkább eléri célját, ha erős egyéni vonásokat tud a tipikusok közé belekeverni, tehát ha egy erős individuumra rakja fel a tipikus vonásokat. Csak az individualizálás és a platonizálás egymást örökké felváltó és egymást allandóan kísérő folyamata hozza létre a valóban jellegzetes individuumokat, mint valamely típusz konkrét megvalósulását.

A típusz tehát nem individuum, hanem ezek osztálya; az osztálynak az a rétege, amely közvetlenül az individuum fölött húzódik el. Alapja az osztály logikai felépítményének s egyúttal egyik alapvető lehetőség individuumok keletkezéséhez. A típusz nem pusztán flatus vocis, mint ahogyan a nominálizmus gondolta. A szó csak kifejezi a típusz egységét, mely az individuum logikai praesuppozíciója s egyúttal lehetőségének logikai alapja. Típuszok nélkül nemcsak individuumok nem lehetségesek, hanem maga a megismerés sem. Az egyes dolgot nem lehet megismerni addig, míg a típuszt is nem ismerjük, — mint ezt fennebb is láttuk — s így a megismerés tárgya sohasem az egyes a maga elszigeteltségében, hanem az egyesekben közös, a tipikus, amelynek alapján az egyest is megismerjük. Valamely betegséget felismerni annyit tesz az orvosnak, mint a több esetben jelentkező tipikus vonásokat egy újabb egyes esetben megállapítani, azaz újra felismerni. Sok egyes eset ismerete adja a típuszt, de csak akkor, ha a minden esetben megisméltető tipikus vonásokat jól el tudjuk választani az egyes esetek egyéni vonásaitól. A tipikus vonások a lényegesek, a szűkségképeniek, amelyeknek minden egyes esetben ott kell lenniök; ezekkel szemben az individuális vonások esetlegesek s épen azért felismerésük az egyes eset alkatába való intuitív bepillantástól függ. Teljes a megismerés akkor, amikor a tipikus vonások mellett az individuális vonásoknak is lehető teljességét bírjuk. Minthogy azonban ez utóbbi csak ritka esetben lehet teljes, azért az egyes dolgok megismerése némelykor fokozottabb, máskor csekélyebb mértékben a ki nem elégitettséggé érzését hagyja maga után.

Nemcsak a típusz lehet több individuum logikai törzse, hanem egy individuum is lehet egy típusz megteremtője, azonban csak a jól meghatározott individualitás esetében. Az ilyen esetek száma nem nagy. Ezeket az eseteket az individualitás határeseteknek mondjuk azért, mert itt az individuum egészen sajátosan torkollik be a logikai síkba. A logikum termelőereje épen ott mutatkozik legszembetűnőbb módon, ahol egyetlen individuum által is tipikus vonásokat létesít. Az ilyen esetek-

ben a tipizálás nemcsak az izolált tárgy alkotó mozzanataira terjedhet ki, hanem olyanokra is, amelyek egyébként másodrendűek az individuálitás szempontjából; pl. ha a strassburgi székesegyházról van szó, nemcsak maga az épület, hanem egész környezete, Strassburgban léte is hozzátartozik tipikusan individuális egységéhez.

A jól meghatározott individuum, mint típus, egymagában is tekinthető osztálynak, amennyiben tartalmi vonásainak összessége egy egészen sajátos típus-egységet alkot. Ebben az esetben az osztály a valóság, a konkrét tárgy irányában egyértelmű. A jól meghatározott individuum közelebb áll a logikai síkhoz s azért egymagában is „tipikus“-nak mondható, amit a magyar nyelv igen találóan fejez ki, amikor azt mondja, hogy „páratlan a maga nemében“. Ha szabad úgy kifejeznünk, azt mondhatjuk, hogy a jól definiált individuum a maga ereje következtében jobban vonzza és közelebb hozza magához a logikumot.

A kevésbé jól meghatározott individuumok esetében a típus által alkotott klasszis nem egyértelmű a valóság, a konkrét tárgy irányában. Nemcsak a logikai érvényesség irányában nyitott, hanem a másik oldalon is sokféle nyitottsága van. A típus nem lezárt; mindig újabb és újabb individuumok kapcsolódhatnak bele, aminek következtében állandó újjáalakulásnak van kitéve. Az individuumok nagy száma újabb nyomokat hagy magában a típusban is. Minden individuum egy új mozzanat s közöttük némelyik a rendesnél is nagyobb, a többiétől jelentékenyen eltérő befolyással van a típus alkatára. Minden ilyen újabb bekapcsolódás egy kis forradalom a klasszis belsejében s állandó változásnak és újjáalakulásnak teszi ki. Ezek a változások azonban mindig megütköznek a típus logikai törvényszerűségének nivelláló erején s így lehetővé válik, hogy a már meglévő és az új között az egzséges kiegyenlítődé folyamatok jöjjen létre. A dolgok logikájában tehát nincs helye a forradalomnak, amint hogy minden forradalom csak akkor lehet logikussá, amikor már megszűnt az lenni. A típusnak és a vele összefüggő osztálynak mindig megvan a maga törvénye, amelynek alapján az osztály fennállása és elhatárolása lehetséges.

16. Minden individuum több törvény funkcionális egysége. Az a törvény, amely az individuálításban jelentkező törvényszerűséget egységbe fogja, egy új mozzanat, új törvény, amely a dolog egész konstitúciójának s így individuálításának alapja. Ez a törvény ebben az ítéletben jut kifejezésre: „ez a dolog (X) valamely meghatározott individuum“. Ez az ítélet állapítja meg — úgymond Cornelius — valamely (sajátos) törvényszerűség fennállását bizonyos tartalomra nézve. Azért a fenti ítéletben az individuálítás törvénye jut kifejezésre. Ennek a törvénynek az érvénye számtalan előfeltétel teljesedését jelenti, amelyek azonban sohasem nyomozhatók ki maradék nélkül. Ez a körülmény az individuálítás törvényének egészen különös sajátosságát kölesönöz. A relációknak olyan összefonódásával van itt dolgunk, amelyet sem az inhaerentia, sem a kauzalitás, sem a közösség kategóriái nem merítenek ki. Talán ez indított több gondolkodót, de különösen H. Driescht arra, hogy az individuálításnak külön helyet szorítson a

kategóriák táblázatában.¹⁰ Minthogy ugyanis Driesch szerint az individuálitás kategóriája nélkül a tapasztalás nem lehetséges, ezért nem hiányozhatik a tapasztalat előfeltétele gyanánt szolgáló törzsfogalmak közül. Ezért kell hozzávinnünk a reláció előbb említett három kategóriájához negyediknek az individuálitást, amelynek az ítéletek közt a konstitutív ítélet felel meg (a kategorikus, hypothetikus és disjunktív mellett). A konstitutív ítélet azt foglalja össze, amit a disjunktív szétválaszt. Ez az új kategória, amelynek zászlaja alatt a mechanista elmélet hívei is dolgoznak, noha tagadják, ép oly eredeti, mint a többi, semmire vissza nem vezethető, autonóm és sohasem vonatkozik a kiterjedt aggregatumra, hanem mindig intenzív (és nem térbeli) sokféleséget jelöl. Nevezhető individuálitásnak vagy „konstruktivitás”-nak, minthogy jelentése szerinti feladata mindig: individuális egészek megkonstruálása. Minden individuum annak a folytonos és állandó konstruktivitásnak az eredménye, amely a logikum soha meg nem szűnő területszerzésére, újabb meg újabb relációk felszínrehozására irányul.

Minden individuum gyarapodást jelent a világ számára, egyúttal azonban újabb akadályt állít a logikum korlátlan érvénye elé. Amennyit nyer a dolgok hálózatában megnyilvánuló igazságrendszer minden egyes individuum által, ugyanannyit veszít nemcsak az által, hogy újabb akadályokba ütközik, hanem azért is, mert az irracionális tartalmi vonások egy újabb kötege szabadul fel általa, mert az individuum ugyanakkor, amikor mint logikus jelentés-egység jelenik meg, egyúttal számos irracionális elem felszínrehozója. A gyarapodás, amelyet újabb individuumok keletkezése létrehoz, — ilyen formán — eléggé kétes értékű, de elkerülhetetlen, tehát szükségképeni. Ennek a szükségképeniségnek folyományaként egy állandó kiegyenlítődési processus megy végbe, amelynek következtében a racionális az irracionálissal, az összesség az egyessel olyan egyensúlyi helyzetbe kerül, amely lehetlenné teszi, hogy az egyik a másikat fölöslegessé tegye vagy megsemmisítse. Az individuumban mindig megvan a lehetőség arra, hogy az igazságok rendszerét újabb mozzanatokkal bővítse, azonban az igazságot nem teheti nem igazzá. De az igazság (a logikum) sem semmisítheti meg az egyest. Ennek a belátásnak eredményeként leszögezhető az, hogy minden törekvés, amely az egyetemes és az individuális egyensúlyi viszonyát egyik vagy másik oldalra igyekszik eltolni, olyan feladatra vállalkozik, amely a dolgok logikai természetével homlokegyenest ellenkezik.

17. Az individuum alkatának további elemzése a következő eredményekre vezet. Amint eddig is láthattuk, minden individuum két alkotórészből áll: az egyik a logikai, a másik a tényleges alkotórész. Ami a logikai részben szükségképeni, az a tényleges részben is az marad, ellenben nem minden, ami a tényleges alkotórészben szükségképeni, egyúttal ugyanilyen a logikai alkotórészben. A logikai alkotórész mindinkább egyszerűsödik a logikai alapelvek irányában, a redukció

¹⁰ Driesch: *Die Kategorie der Individualität*. Kantstudien. 1911. évf. (16. kötet) 22–54. l.

útján, míg a tényleges rész folyton szélesbedik és komplikálódik az indukció által. Minden individuum „híd“, amely az induktív elemek egyesülésén át a redukció segítségével a logikai elvek egyetemes érvényéhez vezet, a relatívtól az abszolút felé.

A logikai oldalon az individuumok rendjének és összefüggésének képét az osztályfogalom elmélyítése útján nyerjük. A logikai síkból több elvi mozzanatot nyer az individuum. A típus — mint láttuk — szintén egy ilyen elvi mozzanat, a klasszisnak az a rétege, amely a dolgok bizonyos csoportjára érvényes. Ezek a mozzanatok lényegesen és szükségképeniek s mégsem feltétlenül individuálisak. Azt, ami a dologban individuális, nem a logikai, hanem a tényleges alkotórészből kapja. Minden individuumnak vannak olyan mozzanatai, amelyek csak abban az egy tárgyban vannak meg. Ez utóbbi vonások nem szükségképeniek a logikum szempontjából, de mindig azok az individualitás szempontjából.

Az individuumban tehát nincsenek fölösleges vagy véletlen vonások; mind szükségképeniek, ha egyszer hozzátartoznak.²⁰ Mégis meg kell különböztetnünk a tulajdonságok két rétegét. Vannak minden individuumban olyan mozzanatok, amelyek tőle elválaszthatatlanok s minden körülmények között jellegzetesek. Ilyen pl. az elektron elektromos töltöttsége, a vitamin vitálitása. Ilyen „kategoriális“ tulajdonság alkotja minden individuum lényegét, egységes alapját. Az eredeti (kategoriális) tulajdonság részben logikai s csak részben individuális, azonban egészen azzá lesz azon relációk következtében, amelyek közé kerül, amelyek hozzákapcsolódnak, át- meg áthatják s így az individuum életének, „sorsának“ sajátosságát adják. Így alakul ki a második réteg, a relatív, a változó, potenciális tulajdonságok rétege, amelyek egy adott pillanatban szükségképeniek a tárgy életében, majd így, majd úgy tapadnak a tárgyhöz s így különböző módon befolyásolják az individuálitást. Az individuum e szerint permanens (kategoriális) és potenciális (relatív) tulajdonságok egysége.²¹ A kategoriális réteg biztosítja az individuálitásnak, mint ilyennek kontinuitását, az utóbbi az előbbivel együtt teljesebbé teszi azt. Az individuum sohasem áll csupán az egyikből, vagy a másikkól, hanem mindkettőből.

A permanens tulajdonságok a dolog lényegéhez tartoznak s a benne rejlő szükségképeniség alapján fejlesztik ki a belső relációkat. Ezek is változhatnak, azonban minden változásuk szorosan hozzátartozik a dolog lényegéhez. Ezeket a változásokat a dolog fejlődéstörvényének nevezzük. Ezzel szemben a potenciális tulajdonságok nem erre a belső törvényszerűségekre, hanem külső, kauzális kapcsolatokra utalnak; a dolog törvényszerű magatartását jelzik olyan föltételekkel szemben, amelyeknek magukban a dolgokban nincs meg a szükségképeni alapja.

²⁰ Sigwart: *Logik*. II. B. 457. 1.

²¹ Az egész kérdésre figyelembe ajánljuk P. Bommersheim: *Beiträge zur Lehre vom Ding u. Gesetz* c. művét (1927), továbbá ugyanezen szerző tanulmányát a *Beiträge zur Philos. des d. Idealismus* c. folyóirat 1926. évf.-ban: *Über Einordnungen der Begriffe*.

Minden individuumban van egy lényeges vonás, mely részben individuális, részben nem az. Ez hidalja át az érvény és a való síkjait. Ez az alaptulajdonság megerősödik és mindinkább kifejezésre jut ama permanens mozzanatok kibontakozása útján, amelyeket a dolog belső fejlődésének immár egészen individuális törvénye hoz napvilágra. Az így létrejött individuálitás felvesz környezetéből, azokból a relációkból, amelyek őt más dolgokkal összekötik és lépten-nyomon hatással vannak reá, olyan tulajdonságokat, amelyek nem a dolog lényegéből szükségképpen folyók, de amelyeket sajátos természeténél fogva mégis fölvehet magába azon külső, kauzális hatások alapján, amelyekre kénytelen reagálni. Ezek a külső, oki kapcsolatok is, mikor már létesültek, szükségképpen hozzátartoznak a dolog individualitásához.

Igy minden individuumnál három nagy ismeretlennel állunk szemben: az alaptulajdonsággal, amely változataiban is mindig azonos, ennek belülről meginduló fejlődéstörténetével, és a külső, oki kapcsolatokkal, amelyekbe élete folyamán belekerül. Ez a fölfogás kibékíti a platon-aristotelesi fölfogást a mechanikus magyarázattal, amely utóbbi mindent csak a külső, kauzális kapcsolatokból magyaráz.

Amint ebből látszik, minden individuum *több* törvény komplexuma, amelyeket az egész strukturának sajátos törvénye fog össze egységbe. Az előbbi a disjunktív szféra szemben az utóbbival, amelyik a kategoriális. A kettő együtt adja a teljességet. Hogy mikor valóban „teljes“ az individuum, azt nehéz meghatározni. A disjunktív szféra határai szinte beláthatatlanok, mert az individuum mindig ki van téve újabb, kauzális hatásoknak, amelyek a belső, permanens tulajdonságokon gyakran nagyon is észrevehető változásokat tudnak előidézni, sőt a fejlődés belülről és szükségképpen ható törvényének útját is képesek bizonyos mértékben megváltoztatni. A külső, kauzális hatások közül az individuumra való befolyás tekintetében csak azok jöhetnek számításba, amelyek a kategoriális magban is mélyreható változásokat tudnak előidézni, tehát amelyek — külső mivoltuk ellenére is — belsőkké tudnak válni az individuum számára. Hogy ez megtörténhessék, azért a kauzális relációknak valamiképpen hozzá kell simulniok a dolog belső relációihoz, hogy megtalálják az utat az individuális lényeghez. Az egyes mindig sajátosan, a maga törvénye szerint reagál a külső hatásokra s a szerint dolgozza fel ezeket. Minden kauzális hatás csak akkor érvényesül elegendőképpen az individuum belső életében, ha olyan potenciális tulajdonságokat tud létesíteni a dologban, amelyek természetéből és törvényszerűségéből önként következnek. Az individuum tartalmi vonásai csak akkor gyarapodnak általuk ténylegesen, ha a dolog logikai alkatában valamelyes rezonanciát keltenek. Minden külső hatásnak hozzá kell simulnia az individuálitáshoz, individuálissá kell lennie, hogy valóban gyarapítólág hasson reá.

Mindez mutatja, hogy nem könnyű, sőt csaknem lehetetlen meghatározni, hogy valamely dolog individuálitása mikor „teljes“. A kategoriális magnak s a mögötte fekvő érvényességi mozzanatoknak — mint logikai előfeltételeknek — sajátos lehetőségei, amelyekkel szoros összefüggésben állanak a kauzális hatásoknak szintén beláthatatlan lehető-

ségei s a mindezek egymásra hatása következtében előálló kombinációk — mind hozzátartoznak az individuálitás teljességéhez.

Az így keletkező egyéni tulajdonságok mind relációk, illetve ezek eredményei. Csak a dolog természetéből és a vele összefüggő dolgokkal való relációk szükségképeniségéből folyó tulajdonságok — lényeges alkotórészei az individuálitásnak. Minden reláció a törvényes összefüggésben való elhelyezkedést jelent. A törvényes összefüggésnek vannak nyitottságai, amelyek újabb relációk kialakulását teszik lehetővé, a nélkül azonban, hogy ez a processus valaha is a végső befejezettséghez eljutna. Azért a törvény és a dolog sohasem esnek teljesen egybe, mindig maradnak differenciák. Minden reláció (= törvényszerű összefüggés) szorosan belekapcsolódik az egyetemesbe, a dolog pedig megmarad individuálisnak. Lefelé tehát, a dolog irányában számot kell vetnünk újabb és újabb irracionális mozzanat fölmerülésével, amelyek mindeike az individualitás teljességének újabb gyarapodását, illetve a teljesség hiányának újabb adatát és bizonyítékát szolgáltatja. Ezzel szemben, mintegy azt egyensúlyozva, az érvényesség irányában fokozatosan közeledünk az abszolút felé, mely az összes relációk fölött áll, noha az összes relációk lehetőségei bele torkollanak. Abszolút vonás az individuumban is van a relációk mellett.

Visszatérve a permanens és a relativ tulajdonságokra, illetve a fejlődés törvényének és a külső oki kapcsolatoknak az individuálitás létrehozásában való szerepére, meg kell jegyeznünk, hogy vannak individualitások, amelyeknél a belső szükségképeniség a jellegzetes, mint pl. az organismusnál, ahol a kialakulás bizonyos formái belső szükségképeniséggel követik egymást. Ezzel szemben a külső, kauzális relációknak itt másodrendű jelentősége van. Viszont vannak olyan dolgok, amelyek tisztán a külső, kauzális relációknak köszönhetik nemcsak eredetüket, hanem egész életsorsuk is külső relációk által van meghatározva. Ilyen pl. a jég, melynek léte és tartama tisztán a környezet változásain, illetve behatásán alapul. Az ilyen dolgok pusztán logikai jelentésegységek, individualitásuk azonban nincsen. Már hangsúlyoztuk, hogy nem minden jelentés egyúttal individualitás. Erről csak ott lehet szó, ahol a külső, kauzális kapcsolatok mellett a belső relációk is megvannak, ahol a kauzálítás mellett a fejlődés törvényszerűségének belső szükségképenisége is érvényesül. A belső fejlődéstörvény és a külső kauzálítás körülbelül egyforma szerepet játszanak a chemiai elemek vegyületeinél. Fejlődési törvényszerűségről itt nem lehet ugyan beszélni. Amennyiben azonban az egyes elemek sajátossága a vegyülés után sem semmisül meg, mert hiszen a vegyületben magában tovább folytatódik, ha megváltozott formában is — lehetséges ezt a processust a fejlődés törvényének analógiájára fölfognunk. Maga a vegyülés külső, kauzális relációk fönnállását teszi föl.

A permanens és relativ tulajdonságoknak megfelel körülbelül az, amit Mendel Gergely (s utána mások is) uralkodó, illetve lappangó (recessiv) bélyegnek nevezett el. Dominans bélyeg valamely fajnál az, amely több individualitás uralkodó karakterét szabja meg. Az individualitás lényegének megértését nagyban előmozdította az újabb termé-

szettudományban az öröklékenység egyes tényeinek felismerése. A vizsgálódás mind határozottabban tud reámutatni arra a tényre, hogy minden egyes individuumnak határozott szerkezete van, s ez azoknak a tényezőknek számától és változatosságától függ, amely az individuálitást létrehozó különböző csírasejtekben (gaméták) található föl. Kimutatta a vizsgálódás azt is, hogy aránylag kisszámú tényezőnek meglétele valamely fajban, illetve ezeknek hiánya, az individuális változatoknak szinte hihetetlenül nagy számát hozza létre, s e változatok mindenképen megvan a maga határozott szerkezete kimutathatóan, amely legalább egy bélyegben eltér a másiktól.²²

Az individualitásnak a permanens tulajdonságaiban való egymástól eltérését a természettudomány mutációnak nevezi. A mutációk (a merev változatok) az egyén szervezetében levő sajátos tényezők hatásának az eredményei. Ezek azok a változások, amelyek legszorosabban hozzátartoznak a dolog lényegéhez s annak belső relációiban gyökereznek. E mellett van egy másféle változat, amit fluctuációnak (ingadozó változat) nevez a tudomány. A fluctuációk nem a dolgok belső törvényszerűségére, hanem az őt körülvevő világ behatásaira utalnak, tehát a külső, kauzális kapcsolatokra, amelyek az individualitás kialakulására módosítólag hatnak. Az individualitás alapja a mutáció, amely nem vezethető le maradék nélkül az előzményekből, hanem valami új. A mutációban nyilvánul meg a logikai produktivitás, amely új individualitás létrehozására alkalmas. Itt van a teremtő rezultáns (Wundt); a fluctuáció azonban egymagában nem jelenti soha új egyedek kiinduló pontját.

18. Az individualitás lényegére irányuló kutatások nem nélkülöznek olyan koncepciókat, amelyek a kérdés metaphysikai hátterét kívánják megvilágítani. Ilyennek kell tekintenünk H. Driesch entelecheiáját, amely szerinte „az individualizálás létrehozója”.²³ Bármennyire kevésbé fejti meg az entelecheia fogalmának bevezetése az individualitás problémáját, az intuíciónak az az ereje, amellyel Driesch ezt a fogalmat kiemeli s lehető pontos és határozott jelentéssel ellátja, megérdemli, hogy bővebben foglalkozzunk vele.

Az entelecheia — mint ismeretes — már Aristotelesnél előfordul. Értelme azonban homályos már azért is, mert jelentése gyakran összevegyül az energiával, jóllehet attól különböző. Driesch entelecheia fogalmában az Aristoteles fölvetette fogalom következetes végiggondolását kell látnunk. E szerint az entelecheia az alapja az individualitás létrejöttének, tehát ez a principium individuationis. Maga az entelecheia azonban nem individuum, s téves volna azt hinni, hogy az entelecheiák és az individuumok száma azonos. Az entelecheia, noha individualizál, az egyének fölött álló, supraindividuális.

Nem tévesztendő össze az energiával. Az energia az anorganikus történésekre, az extensitásokra vonatkozik, a mechanikus folyamatok kísérelője, magyarázó elve. Mindazon tünemények magyarázója, amelyek

²² V. ö. R. C. Punnett: *Az átöröklés* (Soós Lajos fordítása). 214. skk. 1.

²³ L. szerzőnek a 16. jegyzetben i. m. Entelechie c. fejezetét.

az oktvény következtében, a térben valósulnak meg. Ezzel szemben az entelecheia nincs a térben; afficiáltatik ugyan a térbeli kauzalitás által és hat rá, de úgy, mintha a téren túlról jönne. Maga nincs a térben, csak megnyilatkozásai vannak ott. A természetben kétféle történet van: az egyik térbeli, kiterjedt, quantitativ, a másik intenzív, téren kívülálló. Ezen a különbségen alapul a mechanikus materializmus és a vitalizmus.

Az entelecheia tehát sem nem energia, sem nem erő; az inhärenzia és a substantia kategóriáival nem magyarázható, hanem teljesen elemi és célszerűen működő tényező, melynek hasonmása az anorganikus világban föl nem található. Intenzív sokféleség, mely a praexistenciális különbségek egész rendszerét foglalja magában. Nem mérhető, mint az energia, hiányzik belőle minden a quantitással kapcsolatos meghatározottság; „beziehende Ordnung und gar nichts anderes“. Az energia nem tudja megmagyarázni az életet. Vitális energiáról tehát beszélni sem lehet, de annál inkább vitális entelecheiáról. Az entelecheia azonban nem teremt, csak szabályoz, ellenőrzi a kauzális folyamatokat, a térben megjelenő anyagot. Az organismusban van valami autonom, más tényezők kombinációjából meg nem érthető s épen ezért elemi mozzanat, amely célszerűen működik. Ez a célszerűség belső, belülről hat dynamikusan. Az entelecheia is ezen belső, dinamikus célszerűség alapján fejti ki tevékenységét. Semmi biztosat nem lehet azonban mondani az anorganikus világ teleologiai berendezettségét illetően.

Az entelecheia csak az individuálitáson, az individuálitás kategóriáján keresztül érthető meg. Ez szolgáltat lehetőséget arra, hogy olyan elemi tényezőre következtethessünk belőle, mely ideális háttérűl tekinthető. Így jutunk el az individuálitás alapján szükségképen az entelecheia fogalmához, amely mintegy ontologiai prototipusa az individuálitásnak, amely nem szemlélhető, csak gondolható, noha hatásai a szemlélhető természetben valósulnak meg. Az entelecheia és a psychoid szükségképeni előfeltételei a tünemények világának. Van tartamuk, de tulajdonképen sem időben, sem térben nincsenek.

Az entelecheia ezek szerint nem egyéb, mint az individuálitás intellektuális alapja. Jelenti a lehetőségét annak, hogy egy „forma essentialis“ kialakuljon. Szükség van rá azért, hogy az individuális adottságok sokféleségét egy egységes, magyarázó elv alapján, mint az egyetemesség, az általánosnak különös eseteit érthessük meg. Driesch szerint mindeztől nem történt komolyabb kísérlet arra nézve, hogy az individuálitások osztályainak kellő elhatárolása alapján meg lehessen állapítani, hogy az entelecheia megvalósulásának hany típusa lehetséges.

19. Individuum és osztály között az a különbség, hogy az előbbinél az alkotórészek, az individuum elemei, intenzív egységet alkotnak, míg az osztálynál az összefüggés extenzív. Mindkettő több dolog komplexuma, amíg azonban az előbbinél ez a komplexum intenzív egység, az utóbbinál extenzív.

Az individuum keretein belül az egyes karakterét a benne rejlő tartalmi vonások szabják meg. Minden individuum minőségileg van meghatározva. Mihelyt azonban az individuum szűkös keretei közül ki-

lépünk s az általánossal való kapcsolatait keressük, a minőségi vonások mellé kerülnek az extensionálisak, mint az individuum osztályszerűségének meghatározói. Mindkettő: az intenzív, tartalmi (qualitativ) vonások és az extensionális, osztályszerű vonatkozások, egyaránt lényegesek és alapvető jelentőségűek az individuumra nézve. Hogy az individuum problémájának kutatási területén mindezekig aránylag kevés eredménnyel találkozunk, annak oka az, hogy vagy egyoldaluan a belső alkatra fordult a figyelem, amely kimeríthetetlen lévén, a tapasztalat melysegeibe emyuto szalaivai megzavarja a szemlélet, vagy pedig a formális, az extensionális oldal kötötte le a figyelmet, szintén egyoldaluan, ami az individuum jelentosegenek elrejeséhez vezetett, pl. Russelnél.

A tartalom és kiterjedés problémájának éles megkülönböztetését az újabb matematikai logikának köszönhetjük (Frege), azonban már Leibniz is látta, sőt nemcsak látta, hanem alkalmazta is. Couturat szerint²⁴ Leibniz nem szorítkozik egyoldaluan az egyes alanyi fogalom logikai tartalmának analitikus kifejtésére, hanem beleállítja az individuális substanciát az objektív törvényszerűség sokféle synthetikus relációi közé. A monas egyfelől ugyan mikrokosmos, amely saját lényéből meríti egész élettartalmát, másrésztől azonban egyik eleme a világot átható törvényszerűségnek. Az első következik a fogalomanalysisen alapuló tartalmi logika (Inhaltslogik) álláspontjából, a második a törvények synthesisén alapuló terjedelem logika (Umfangslogik) álláspontjából. Mindkét szempont — Leibniz szerint — egyformán jogosult és jól megfér egymással, noha ellentétes szögből fakad.

Frege a kérdést illetőleg a Leibniz nyomdokain halad, míg Russel feladja a kettő széllyeltartását, nem tartja a kettőt megkülönböztethetőnek, mert nem lehet egymásból levezetni. Levezetni kétségtelenül nem lehet sem az individuumból az általánost, sem megfordítva. Azonban minden dolog tekinthető úgy, mint bizonyos általános elvnek és igazságok hordozója, s mint ilyen redukálható, visszavezethető ilyenekre. A dolgok eme redukálhatósága alapja a dolgok osztályszerűségének. Valamely dologról akkor mondjuk, hogy redukálható, ha minden tétel, amely róla állítható, átfordítható, illetve alkalmazható más dolgokra is, egyelőre a dolgok bizonyos csoportjára, végső analysisben pedig a dolgok összességére. Ez a jelentése a dolgok osztályszerűségének.

Minden dologban vannak már most mozzanatok, minden dologról állíthatók tételek, amelyek nem redukálhatók, amelyek nem alkalmazhatók semmiféle más dologra. Az ilyen mozzanatok és tételek individuálisak, s csak az a dolog mondható individuálisnak, amelyre vonatkozólag fennáll bizonyos határok között az irreducibilitás esete. A vissza nem vezethető tételek és mozzanatok is igazságokat fejeznek ki, amelyek érvényessége kétségbe nem vonható. Minden igazságban van egyetemesség s így a legindividuálisabb igazságban is. A különbség csak az érvény területére nézve áll fenn. Az individuálitás belső moz-

(17. jegyzet.)

²⁴ V. ö. Couturat: *La logique de Leibniz*, és D. Mahnke i. tanulmányát.

zanataira vonatkozó tételek ugyanis csak erre a speciális esetre vonatkoznak, szemben pl. a logikai elvek érvényével, amely minden dologra kiterjed. Az előbbit intensív (individuális) érvénynek nevezhetjük, az utóbbival szemben, amely extensív.

A belső érvény vagyis az individuálitás belső alkatának, részei összefüggésének kutatása nyújtja strukturájának logikáját. Ez a kutatási terület a maga sajátos problémáival újabban szeretne önállósulni s szemben az osztályozás elvén felépülő logikával (Klassenlogik), mint az individuálitás logikája, külön is szerepel.²⁵ Egy ilyen logika feladata az volna, hogy kidolgozza azon fogalmak elméletét, amelyek nem osztályfogalmak. A valóság beláthatatlan sokféleségét nem végezzszámú esetből elvont közös jegyek alapján kívánja megragadni, hanem a generalizáció útját mellőzve, a konkrét valóság individuálitásába, szerkezetének immanens szükségképeniségébe próbál behatolni. Bármilyen lehetetlenségnek is látszik ez a vállalkozás, mégis methodikus lehetőséget ad az individuálitásnak a maga sajátosságában való kutatására, amely abból áll, hogyha valamely individuumot meg akarunk érteni, akkor magából az individuumból kell kiindulnunk. Ez esetben azonban nem kívülről hatolunk az individuum belsejébe, nem általános fogalmak segítségével próbáljuk mindinkább körülhatárolni, hanem belső, spontán módon jelentkező egységét próbáljuk megragadni s az ennek alapján feltűnő újabb meg újabb tulajdonságok kiemelésével ezt az egységet megrögzíteni részleteiben is. Az individuum belső alkatának ez az ismereti rekonstrukciója juttat el lehető teljes megértéséhez. Minden egyes tulajdonság, minden egyes vonás, amelyet ily módon az individuálitás egységéből kiindulva értünk meg, sokkal inkább hozzá-símul a valósághoz, sokkal egyénibb, mintha más dolgok hasonló tulajdonságait, mint abstrakciókat kívülről visszük bele a megértendő individuumba. Ha az egyes vonások mintegy az individuum egységéből nőnek ki, akkor szükségképen megérezhető rajtuk az az individuális jelleg, amelynél fogva épen a szóbanforgó individuumhoz tartoznak. De nemcsak az egyes részeken és vonásokon látszik meg az individuálitás hímpora, hanem magán az individuális egységen is, mely a kiindulás alapjául szolgált, mert minden újabb mozzanat az egészre is hatással van s nem pusztán csak hozzájárul a már meglévőhöz.

Az individuum meghatározásának másik, az előbbinél nem kevésbé fontos logikai föltétele osztályszerűségén alapszik. Míg az előbbi esetben az érzéki és szemléleti mozzanatok az irányadók, az utóbbinak menetét az általánosnak a különöshöz való viszonya, illetve ennek törvényszerűsége szabja meg. Positív eredményt ez idő szerint csak az utóbbi eljárás ad, a másikat, az individuális logikát, amennyiben beszélhetünk ilyenről, a megismerés intuitív módjának mélysége, de egyúttal homályossága és bizonytalansága kíséri.

Az individuum logikai alkatának megismerésére irányuló mozzanatot H. Maier „szemléleti abstrakció“ kifejezéssel jelöli meg, szemben a fogalmi abstrakcióval, amely az individuumnak kimondottan fogalmi

²⁵ V. ö. H. Freyer: *Theorie des objektiven Geistes*. 1928. 134. l.

feldolgozására irányul az osztályszerűség alapján. A szemléleti abstrakció az individuum egységének megragadása, mely az egészről indul ki s ebből igyekszik megérteni az alkati sajátosságokat. A szemléleti egység az individuum egészét mutatja „nagy vonásaiban“. Ez a szemlélet nem minden esetben hajtható végre egyforma mértékben. Ha pl. a „Nap“-ról vagy a „Rigi“-ről van szó, akkor könnyen, más esetekben nehezebben hajtható végre. (i. m. 199 skk. 1.)

Minden individuum teljes ismeretéhez elengedhetetlen a kettős felvétel: a szemléleti és fogalmi abstrakció végrehajtása. Azokban a ritkább esetekben, amikor a szemléleti abstrakció már magában elegendő alapot nyújt, a fogalmi abstrakció kevésbé fontos, de nem nélkülözhető. Az esetek túlnyomó részében azonban elsősorban a fogalmi abstrakcióra kell támaszkodnunk nemcsak a szemlélet hiánya és bizonytalansága miatt, hanem azért is, mert csak ettől remélhetünk biztos ismeretet, ha nem is annyira közvetlen, mint az előbbi.

Az individuum és az osztály viszonya tekintetében meg kell különböztetnünk először azt a két határesetet, amikor egy individuum tartozik egy osztályhoz, vagy amikor minden individuum egy osztályhoz tartozik. Ez utóbbi volna a legegységesebb osztály, minden osztályok osztálya. Erről nincs mit mondanunk. Az előbbi határesetnél, amikor egy osztályhoz egy individuum tartozik, a tartalom egybeesik az extenzióval. Ebben az esetben az osztály nem „közös“ tulajdonságokat emel ki több individuumból, tehát nem leírás (description) alapján osztályozza az individuumot, hanem egyszerűen megjelöli olyan névvel, amely épen azon egy individuum által van meghatározva.

E két határeseten belül két eset lehetséges, még pedig 1. amikor több individuum tartozik egy osztályhoz, és 2. amikor egy individuum tartozik több osztályhoz. Ez a megkülönböztetés az individuum kétféle aspektusán alapszik. Az első az individuumot, mint egészet veszi tekintetbe s ezt az egészet veszi alapul. Minden osztálynak van egy kiindulási alapja, ez az a szint, amelyen az individuumok mint eredeti adottságok foglalnak helyet. Az individuálitás szintjét vagy rétegét részben az individuumok belső alkata szabja meg, másfelől pedig a rendszertani szempont, mely kívülről, az osztály útján járul hozzá.

Az individuumoknak, amelyek valamely osztályba besorozhatók, nemcsak ugyanazon individuális szinten kell lenniök, hanem egyúttal olyanoknak, amelyek valami elv alapján egymás mellé állíthatók, koordinálhatók. Nevezzük ezeket homotyp individuumoknak. Az ilyenekből alkothatunk osztályokat, mert megvan bennük a logikai feltételek ama közönsége, amelynek alapján osztály alkotható. Az osztályozás alapján eljutunk a típusz, a faj és a nem fogalmához. Ezeknél az osztályoknál, ami állítható az osztály legfelső tagjáról, állítható minden alája tartozó individuumról; ami megilleti a genust, megilleti az alája tartozó speciést és individuumot is, tehát érvényes reá a dictum de omni et nullo elve.

Az individuumoknak ez az aspektusa módot ad arra, hogy lehessen beszélni az individuumnak fokozatairól vagy rangjáról. Ennek kétféle jelentése van. Jelenthet tisztán formális logikai fokozatot, de jelenthet

valami olyan sorrendet, amely az individuumok belső logikai alkatára vonatkozik s ebből a szempontból állít fel közöttük értékbeli rangsort. Ez a szempont tekintetbe veszi a reális (ontologia) alkatát, a részek összefüggését, az értelmi struktúra tisztaságát stb.

Az individuumoknak az osztályban gyökerező fokozatai alapján megkülönbözteti H. Pichler az alsóbb és felsőbb fokú individualitást, (Individuen höherer u. niederer Ordnung), amikor is az osztály alaprétege fölött emelkedő újabb réteget ismét individuumoknak tekinti.

Az osztályozásnál mindig nagyobb „egész“-hez jutunk el; olyan művelet ez, mely mind teljesebb s így logikai szempontból nagyobb extenziójú s ez által jelentőségében is gyarapodó egységbefoglalást ad. Minden individuum „fölfelé“, az osztályozás útján, magasabb egység felé törekszik, viszont lefelé minden individuum egy olyan komplexum, amely több individuális egységet foglalhat magában. A teljesen „elemi“ individuum ugyanis egy határeset, idea.

A tárgyalt esetben, amikor több individuum tartozik egy osztályhoz, amikor minél nagyobb egységekbe, minél teljesebb egészekbe tömörülnek az osztályhoz tartozó individuumok, ebben az esetben sub specie totalitatis nézzük az individuumot. Ha az osztály útján történő eme „gyarapodás“-ba értékszempontokat viszünk bele, akkor el kell fogadnunk O. Spann azon megállapítását, hogy az individuálítások rendjét, logikai értékét, rangját az szabja meg, hogy milyen közel jutnak az abszolút értelemben vett „egész“-hez. A rangot tehát a „Ganzheitsnähe“ szabja meg. Ember csimpánz, oroszán, sakál, kristály — nem ugyanazon ranguak, hanem különböző helyet foglalnak el a lények létráján a tökéletességnek, az egésznek azon mértéke szerint, amely bennük megnyilvánul.*

Meg kell még tekintenünk azt, hogy mit jelent a fokozat tisztán formális logikai szempontból. A tisztán formális elgondolás szerint minden magasabb egység, mely az osztályozás folytán keletkezik, újabb individuumnak tekinthető, amely egyúttal ismét osztálytag egy még magasabb, az osztály számára. Ha így az összes lehetséges osztályokat egyetlen osztályban volnánk képesek összefoglalni, akkor egy olyan osztályt kapnánk, amelynek tagjai a többi, — vele szemben álló alosztályok volnának. Ez az osztály magában foglalná a világon levő összes lehetséges individuumokat.

Az így létesült formális fokozatnak alapja az individuális szint, amelyben minden egyes megfelel az individuálítás logikai követelmé-

* Érdekes ezzel kapcsolatban ugyancsak O. Spann egy megjegyzése, melyet épen ezen érdekessége miatt írunk ide, amikor azt mondja, hogy az alsóbb mindig kívánja a felsőbbet s abban örömet leli. Itt látja ő az individualizmus álláspontjának tarthatatlanságát. Ugyanis minden individuum megkívánja, sőt örvend a maga alárendeltségének. Örömet okoz neki annak a tudata, hogy vannak fölötte más, tökéletesebb individuumok. (*Kategorienlehre* 150. stb. lapok.)

nyeinek. Ide tartoznak mindazon individuumok, amelyek valamely eredetileg adott rendszer keretei közé tartoznak.²⁶

Minden individuum-systemából kiemelkednek bizonyos állítmányok (tulajdonságok), amelyek az illető individuumoknak egy rendszerbe (osztályba) való tartozását vannak hivatva megjelölni. Az osztály nem egyéb, mint egy ilyen kiemelkedő tulajdonság extenziója, kiterjedési köre. Így alakul ki az első fok az első megalkotott osztály útján, melynek tagjait az eredetileg adott individuumok összetartozandósága, egy körzetbe (rendszerbe) tartozása adja. Az első közös tulajdonság adja az első típuszt.

A második fok már most úgy képezhető, hogy az első fok tulajdonságait új individuális szintnek tekintjük. Ezt az újabb réteget véve alapul, hasonlóan az alaprétegnél követett eljáráshoz, valamely újabb tulajdonságot emelünk ki belőle, amely jellegzetes reá nézve. A különbség az első és a második fokon kiemelt tulajdonság között az, hogy míg az előbbiek tisztán magukra az eredeti szintben helyet foglaló individuumokra vonatkoznak, addig ezek nemcsak az individuumokra, hanem azoknak az első fokon érvényes tulajdonságaira is vonatkoznak. Ez így megy tovább is. Ennek az eljárásnak Hilbert szerint megvan az az eredménye, hogy minden tulajdonság lehet egy ítélet alapja, másfelől pedig a tulajdonságok bizonyos fokozati rendbe kerülnek, mely meggátolja azok összezavarását, végül pedig előnye az, hogy valamely fokozatnak elmélete, illetve logikai strukturája megalkotható a nélkül, hogy valamennyi, a fokozat alá subsumálható tárgyra (individuumra) figyelemmel kellene lenni. Bizonyos mértékben tehát minden fok úgy tekinthető, mint amely el van határolva, el van különítve a másiktól.

A második eset az, amikor *egy individuum több osztályhoz* tartozik. Ebben az esetben egészen más szempontból tekintjük az individuumot, mint az előbbiben. Ott ugyanis az individuumot mint oszthatatlan egészet tekintettük, mint az osztályozás kiindulási alapját. Ebben az esetben azonban az individuum nem az osztály kiindulópontját, hanem betetőzését jelenti. „Fölfelé“, az alaptól a legmagasabb osztályig az individuum „sub specie totalitatis“ tekintetik, melynek következtében mind nagyobb és magasabbrendű egészhez jutunk el. „Lefelé“ az individuum tekinthető úgy, mint komplexum, melynek végtelen sok, egymástól megkülönböztethető, önálló logikai tartalommal (jelentéssel) ellátott része van. Ezek a részek nem önállóak akkor, amidőn mint „részek“ vétetnek figyelembe, de tekinthetők önálló jelentéses egységeknek is. H. Pichler azt mondja, hogy „die Auflösbarkeit des Identischen, des Individuellen in eine Vielheit gleichartiger Individuen ist schrankenlos“.

Ha az individuumot alkotó részei szempontjából tekintjük, akkor egyszerűen több osztályba is tartozhatik, mert némely alkotórészei más

²⁶ Az individuumoknak itt tárgyalt formális fokozata ugyanazon elgondoláson alapszik, mint a Russell-féle „theory of types“ vagy pedig az u. n. „Stufenkalkül“, hol az alapot az „Individuen der ursprünglich gegebenen Systeme“ alkotják. V. ö. D. Hilbert u. W. Ackermann: *Grundzüge der theoretischen Logik*. Berlin, 1928. 98. skk. lapok.

meg más osztályok alkotórészei lehetnek (pl. az organismus egyes részei, a bennelevő sejtek, atomok stb.). Az így alkotott osztályok nem azonosak egymással. Az individuuumok ugyanis, amelyekről ily módon osztály alkotható, nem koordinálhatók valamely elv alapján (tehát nem homotypek), hanem gyakran egymástól lényegesen eltérő individuális körzetekhez tartoznak. Ezért heterotypek. Ebből következik, hogy a tulajdonságok, amelyek az egészről állítatnak, nem állíthatók az önálló egységeknél tekinthető részekről. A dictum de omni et nullo elve tehát itt nem érvényes. A részek némely tulajdonsága kétségtelenül megegyezik az egész individuuum egyes tulajdonságaival, úgyhogy itt a praedicatum praedicati est etiam praedicatum subjecti törvénye érvényes bizonyos esetekben.²⁷ A részek az egészben átalakulnak, az egészhez hozzásimulnak, „individuálizálódnak“, míg önállóságukban visszanyerik eredeti sajátos individuális jellegzetességüket. Már ezért sem állítható az egészről, ami a részekről egyenként, aminthogy a relációról sem állítható, ami a tagjaira külön is érvényes.

Minden egyes individuuum egy körzetbe (Individualgebiet) tartozik azon individuuumokkal, amelyekhez bizonyos elv alapján (amely annak a körzetnek principium individuationis-a) mellé állítható, koordinálható. Midőn az individuuumot részei szerint analysáljuk, reá jövünk arra, hogy a részek, mint önálló individuuumok, egészen más individuális körzethez is tartozhatnak, mint az egész. Egy individuuum a legkülönbözőbb területekről veheti alkotórészeit. Érdekes példa erre pl. az állam fogalma, amely Kjellen szerint öt, egymástól egészen különböző területről veszi az alapjául szolgáló, az őt meghatározó vonásokat (geografiai organismus, ethnikai kollektivum, gazdasági egység, szellemi, társadalmi, egység és jogi organismus.) De még abban az esetben is, ha az individuuumot alkotó „alsóbbrendű individuuumok“ (Sigwart) nincsenek különböző területekről összeszedve, hanem ugyanazon típusuak, akkor is fönnáll az, hogy nem állítható róluk minden, ami az egészről állítható. Ahány logikai jelentéssel bíró individuális egység található egy individuumban, ugyanannyi új alap az osztály alkotásra. Míg azonban maguk az individuuumok egy magasabb egységben megférnek együtt, mint részei egy újabb individuumnak, ugyanakkor mint újabb osztályok kiindulópontjai egészen különböző területekre vezetnek, mintegy igazolva Fregenek a fogalomra vonatkozó ama tételét, hogy valamely fogalom köre egészen más, mint a tárgyak, amelyek alája tartoznak.

²⁷ V. ö. Pauler Ákos: *Logika*. 1925. 124. l.

III. Az individualitás sajátosságai a subsistencia különböző síkjaiban.

20. Az individuálitás általános jellemző vonásainak kritikai vizsgálata még mindig nem ad teljes képet róla. A kiegészítő vonásokat akkor kapjuk meg, ha felmutatjuk azokat a sajátosságokat, amelyeket az individuálitás a subsistencia különböző síkjaiban tár elénk. Különösen három területen kell keresnünk azokat a jellegzetes vonásokat, amelyek újabb adatokkal bővítik eddig nyert ismereteinket. Ezek: a természet, a lelki és a szellemi világ területei. Természetesen csak azokra a pontokra szorítkozunk, amelyek az individuálitásról megalkotott képünket újabb vonásokkal gazdagítják.

A természet világában meg szokták különböztetni az anorganikus és az organikus lényeket. A régi fölfogás, amely szerint az organizmus tüneteit az anorganikus alapján meg lehet magyarázni, újabban megfordult s most már a magasabból igyekeznek az alsóbbat is megérteni. Ami az individuálitás tényét illeti, kétségtelen, hogy az organizmusban sokkal tökéletesebben és tisztábban megállapítható, mint pl. a kémiai elemeknél vagy a kristályoknál s általában az anorganikus képződményeknél. Míg ugyanis az organizmusnál zárt egységet találunk, amelyben a részeknek és az egésznek összefüggése szorosan meg van határozva, addig a tisztán mechanikai természetű, a mozgás és erő által létesített rendszereknél sokkal lazább az összefüggés.

A mozgás magában sohasem tekinthető individuálisnak (pl. az inga vagy a fény mozgása, vagy az atomokban történő mozgás). A mozgás csak akkor lehet individuálisan meghatározott, ha egy individuumnak sajátossága, ha az egyén egyéni céljaihoz alkalmazkodik. Így beszélhetünk individuálizált ingerekről és reakciókról. Általában kétféle történés van a természetben — mondja Driesch, — az egyik térbeli, extensív, mennyiségi, a másik intenzív, nem térbeli és rendet csináló. Ezen a különbségen alapul a materializmus és a vitalizmus közti különbség.²⁸ Az elsónél a szoros értelemben vett kauzalitás az uralkodó, az utóbbinál a tüneteknek olyan kapcsolataival találkozunk, amelyek az individuálitás egységes jelentésének hatása folytán keletkeznek. Mindkettő meghatározza a tünetek időbeli egymásutánját. Az utóbbi azonban az érzékinek, a szemléletnek határain túl, nem szemléleti, épen az individuálitáson alapuló természeti tényezők föltételezésére kényszerít. Ezekben a tényezőkben az okság mellett a cél játszik szerepet, ami bizonyos autonómiát biztosít számukra.

Főnnebb említettük, hogy az organikus egységet „abszolút” zártság jellemzi. Ez a zártság a részek szoros, zárt összefüggését kívánja megjelölni, azonban nem jelenti valamely individuumnak térbeli (extensív) tökéletes elzártságát, mert hiszen pl. a születés előtt nagyon nehéz az organizmus határait megjelölni. De azután is folyton változik térbeli kiterjedése életműködései következtében. A zártság tehát csak belső

²⁸ *Philos. des Organischen*. II. 230. I. és Kantstudien i. tanulmány.

tulajdonságot jelenthet, a részek egymásra utaltságát. Elvileg megállapítható, hogy mint ilyen kétségtelenül az individuálitás magasabbfokú megnyilvánulását jelzi.

A zártság azért sem „abszolút“, mert az individuum hatást kifejtő egység, s mint ilyen, hatásának szálai a végtelenbe nyulnak el. A hatás, a tevékenységkifejtés a legkardinálisabb tulajdonság, ami az egyest az általánostól megkülönbözteti. Az általános nem hat, az individuum mindig hat, még pedig irredundánsan hat. A hatás épügy individuális, mint a struktúra, amely alapjául szolgál. Minden hatásnak föltétele a struktúra, melynek individuálitása épen az általa kifejtett hatások útján jut kifejezésre. Valamely hatás nélkülözheti ugyan bizonyos esetekben a zárt struktúrát, ekkor azonban már nem individuális. Nem minden hatásrendszer individuális, hanem csakis az, amelynek alapjául valamely összefüggő, zárt struktúra szolgál.

A hatások összességét, amely valamely organizmus strukturális egészében megnyilvánul, önfenntartásnak nevezik, amely nem egyéb, mint az immanens (esoterikus) történések egysége, — mondja Stern.²⁹ Ugyancsak ő az önfenntartást annyira alapvető mozzanatként tartja mindarra, amit individuális névvel lehet illetni, hogy szinte mindennél fontosabb kritérium, mellyel szemben minden más (tér- időbeliség, minőség stb.) másodrendű jelentőségű. Az önfenntartás fogalma azonban sokkal szűkebb és korlátoltabb, semhogy minden lehető individuálitás alapvető kritériuma gyanánt elfogadható volna. Vannak individuumok, amelyekre nézve az önfenntartás fenti jelentésében kétségtelenül alapvető mozzanat. Azonban nem minden individuálitás azonosítható önfenntartási aktusokkal. Valamely hatásrendszer megnyilvánulhat az önfenntartásban, azonban sem ez, sem a „hatás“ fogalma, amely sokkal tágabb körű az előbbinél, nem meríti ki az individuálitást alkotó tényezők összességét.

Előbbi fejtegetéseink folyamán ismételten előfordult, hogy megkülönböztettük az individuum belső és külső jegyeit. Erre a megkülönböztetésre újólág figyelniük kell a természetben jelentkező individuálitással kapcsolatban, főleg azért, hogy a principium individuationis lényegéhez minél közelebb férközhessünk. Correns egyik tanulmányában az individuálitásnak három fajtát különbözteti meg. Az első, amikor az individuumok nem mutatnak sem külső, sem belső különbségeket, amikor az individuálitás abban merül ki, hogy a tárgyak egymástól elkülönítve léteznek, tehát a pusztá existenciában. Ilyenek a chemiai elemek atomjai vagy ugyanannak a chemiai alakulatnak molekulái.

A második fajta az individuumoknak az, amikor olyan különbségeket mutatnak, amelyek csak külsőlegesek. Ide tartoznak azok, amelyek egy individuumból származnak, tehát nem nemi úton. Ilyenek a kristályok, a kristályosodásra alkalmas substanciák. Végül a harmadik eset az, amikor az individuumok közötti különbség egyfelől belső, át is örökölhető, másfelől külső okokon alapszik, mint pl. az organismusnál. Ha

²⁹ L. W. Stern: *Ableitung u. Grundlehre des kritischen Personalismus*. 1923. 136. skk. lapok.

a külső (az individuumtól független, rajta kívülálló) tényezők nem tekinthetők döntőknek valaminek az individuálítására nézve, akkor sok minden, amit individuumnak nevezünk, nem tekinthető annak, pl. ugyanannak a fűfajnak egyes példányai. Ebből származik az az ingadozó fölfogás, amely egyfelől azt állítja, hogy a természetben csak individuumok vannak, másfelől pedig azt, hogy csak fajok vannak.

Az előbbi fölfogás a külső tényezőket, a tér- és időbeli elkülönítettséget is elegendőnek tartja ahhoz, hogy individuálítás létesülhessen, az utóbbi ezzel nem elégszik meg, hanem az előbbieket mellett valami egyebet is kíván. A növények, állatok lényegükben mind egyformák, ha nem is azonosak egymással. Életük ritmusa mindig ugyanaz, feladatuk, amelyet betöltenek, szintén. Az individuálítás ennél többet kíván, azt, hogy legyen valami olyan alapja, amely a külső föltételektől eltekintve is elegendő alapot szolgáltat számára. Három fölfogással találkozunk ebben a tekintetben a gondolkodás történetében. Az egyik azt mondja, hogy minden substantia individuális, illetve, hogy minden dolog individuálítása substantciájában gyökerezik. E szerint a substantia maga individuális. Ennek a fölfogásnak egyik módosulása Arfistoteles principium individuationis, aki szerint az alap: a materia ($\mu\lambda\eta$). Ez azt jelenti, hogy az anyag okozza minden dolog individuálítását. Az anyag a tökéletesség, a tisztaság ellentéte; individualizáló ereje abban áll, hogy minden individuumba a tökéletességnek, a korlátozottságnak egy mozzanatát viszi be. Aristoteles ily módon alkotja meg az individuum fogalmát, szemben Platonnal, aki az általános primatusa mellett az individuumot egészen háttérbe szorítja.

A principium individuationis harmadik fölfogási módja szerint nem lehet alap sem a substantia, sem a materia, az aristotelesi kauzális értelemben, mint individuumot létesítő, formáló hatalom; e szerint az individuálítás lényege, ami őt épen individuálissá teszi, a distinctio formalis ex natura rei — amint először Duns Scotus oly találoán jelöli meg.³⁰ Ez a distinctio nem valóság, mint a materia, hanem valami, a dolog természetével összeforrott, hozzáadott (superadditum) mozzanat, amely logikai természetű. Sok individuumnak lehetnek teljesen hasonló megnyilvánulásai. A dolgok individuálítása nem ezekben keresendő, hanem abban, amiben essenciálisan különbözik a másiktól. Ahol ilyen különbség nincs, ott vannak példányok, de nincsenek individuumok. A substantiális és kauzális (materiális) fölfogás mellett ez utóbbi, az essenciális (a logikai) az, amely legközelebb jár az igazsághoz s leginkább megközelíti a pre. individuationis jelentését, amelynek értelmében minden individuálítás lényege abban a mozzanatban jelölhető meg, mely sajátos, — keletkezésétől, tér- és időbeli helyzetétől független — intellektuális alkatában, objektív logikai tartalmában nyilatkozik meg.

Ebből következik, hogy az individuálítás a maga elvi tisztaságában

³⁰ Die Naturwissenschaften c. folyóirat 1916. évf.: *Individuen u. Individualstoffe*, 187. skk. I.

³¹ J. Assenmacher: *Die Geschichte des Individuationsprinzips in der Scholastik*. Leipzig, 1926., 65. skk. lapokon közölt citatumok.

nem feltétlenül utal a létezésre, ámbar itt is megnyilvánulhat. Az individuálitás független az existenciától, s mint ilyen, több és más, mint a pusztá existencia. Amikor az individuumot szemügyre vesszük, akkor az az érvényességi mozzanat csillámlik meg előttünk, amely a létezőben is megnyilvánul, mint annak individuálitása. Minden individuumban benne van ez az érvényességi mozzanat, ama sajátos alkati vonások összességében, amelyek az illető tárgy individuális jelentését adják s amelyek a subsistencia különböző síkjában különböző módon érvényesülnek.

Az existencia és az individuálitás tehát nem korrelatív fogalmak; egymásra való vonatkozásuk nem szükségképeni. Minden individuálitás egy logikai, érvényes mozzanat hordozója, amelynek lehetnek existenciális vonásai is. Az individuum mindenütt az a közvetítő, amely lehetővé teszi bizonyos subszistenciáknak bizonyos logikai mozzanatokkal való sajátos egyesülését. Az előbbiekből következik, hogy az individuálitás a substantiával sem azonosítható. Igen találó Duns Scotus következő megjegyzése: *Primo consequitur individuum. Individuum enim per se et primo existit, essentia (substantia) non, nisi per accidens.* A substantia és az accidens viszonya mindig pusztán kauzális. Amit azonban individuálitásnak nevezünk, az a kauzálitáson túlra utal. Ahol csak kauzálitás van, ott tulajdonképen nincs individuálitás. Mindez a mellett tanuskodik, hogy valamely dolog individuális egysége nem jelenti szükségképen annak substantiális egységét. Egy individuumban több substantia is helyet foglalhat. Vannak esetek, amikor az individuálitás és a substantia egybeesnek; talán ez vezette Russelt, amikor a kettő azonosságáról beszél. Azonban az ilyen esetekben is olyan individuális mozzanatok játszhatnak közre a dolog individuálissá tevésében, amelyek magukban függetlenek attól, hogy a dolog substantia.

A megismerés, amely valamely tárgyra irányul, először az általános vonások kiemelése útján közeledik hozzá. Amint Spranger mondja, a megismerő aktus minden körülmények között az általánosra, a különböző élmények között lényegükben azonosra (*Wesensidentisch*) irányul. Az individuumról tehát elsősorban fogalmat kell alkotnunk, ha meg akarjuk ismerni. A fogalom maga azonban még nem vezet közvetlenül hozzá. Ehhez szükséges a tárgy konkrét, érzéki vonásainak ismerete, mondjuk szemlélete. Ha a tárgy nem reális valóság, ha tehát a konkrét-érezéki szemlélete nem hajtható végre, akkor is szükség van a tárgy egyes vonásainak valami módon való megragadására. Abban az ismereti processusban tehát, amely az individuumra irányul, benne kell foglaltatnia az általános, fogalmi mozzanatoknak és a konkrét individuális vonásokra irányuló aktusoknak, melyeket Husserl az individuális gondolás aktusainak (*Akte individuellen Meinens*) nevez. Ebben a második mozzanatban van valami olyan, ami hasonlít az esztétikai elmélyedéshez. Hasonlít ez továbbá valamennyire a gyermeknek ahhoz az eljárásához, amikor valamely kezében levő dolognak „a végére akar járni”, amikor belemerül a tárgy összes lehetséges alkotórészeinek vizsgálataiba. Persze az eljárás fordított, mert míg a gyermek „széllýelszed”, addig az individuális szemlélés egyesít és egységesít. Különbözik azonban

ez a mozzanat az aesthetikai beleérzéstől is abban, hogy míg ott érzelmileg is érintve vagyunk, addig az individuálításra irányuló megismerésnél ez nem szükséges, sőt kizárandó.

Spranger²² azt állítja, hogy mindaz, ami individuális, képszerű. Pedig a szemlélet sem adja a teljes individuálitást, ha közelebb is visz (bildhaft), s ezért tulajdonít a szemléletnek olyan nagy jelentőséget. hozzá. Sok minden hozzátartozik még ehhez, ami a szemlélet korlátait meghaladja. Nem helyes tehát az a beállítás, hogy a szemlélet az individuális, a fogalom pedig az általános. Sok minden van az individuálításban, amiről nincs szemlélet. Sem az nem állítható, hogy az individuálítás szemlélhető, sem az, hogy gondolható kizárólagosan. Minthogy azonban más ismeretforrás nem áll rendelkezésünkre, mint az említett kettő, csak ezekre támaszkodhatunk az individuum sajátos vonásainak megismerésénél is.

Ez a megismerés nem lehet más, mint a dolgok objektív vonásainak lehető teljes ismeretén alapuló megértés. Minthogy azonban ez csak ritka esetben lehetséges, azért elenyészően csekély azoknak a dolgoknak száma, amelyeket individuálításuk szerint is megismerünk. A megismerő tevékenységnek — mondhatni — ihletett meglátására van szüksége ehhez. Sokszor még magunkat sem ismerjük eléggé, s csodálkozunk, ha valami új vonást fedezünk föl saját magunkon. Ezért van az, hogy akár a valóságban, akár a művészetben vagy a színpadon olyan jelenségeket látunk, amelyeket „lehetetlen”-nek bélyegzünk, noha nagyon is lehetségesek, ha felismerjük és megértjük. Az individuálítás kimeríthetetlen, azért mindig új s csak akkor értjük meg igazán, ha széteső és ellenmondónak látszó vonásaiban is fölfedezzük az egységet, amely összetartja. Hogy pedig ezt megérthessük, ahhoz szükséges, hogy fedezzünk fel olyan egyetemes vonásokat, amelyek nem újak, hanem az individuum által csak sajátos, egyéni formában jelennek meg. A művészetnek s általában az individuálításnak legmagasabb foka az, amikor a legegyetemesebbet a legindividuálisabban tudja kifejezni. Ekkor válik az individuálítás maga is teljesen ismertté és megértetté épen az egyetemes útján.

Az individuálításra irányuló megismerési folyamatban — az eddigiek alapján — két mozzanat van: a gondolati és a szemléleti. A kérdés az, hogyan kapcsolódik ez a kettő, hogyan egészítik ki egymást kölcsönösen. A feleletet, melynél jobbat eddig nem találhatunk, Kant adja meg a transcendentális sémáról szóló tanításában, amely szerint az összekötő kapcsolat csak olyan lehet, amely mindkettő sajátosságát egyesíti magában. Ilyen az idő, amely absztrakt is, konkrét is s formája a külső és belső tapasztalásnak egyaránt. Ebből az a fontos tanulság vonható le, hogy az individuálításra nézve igen lényeges mozzanat az idő, fokozottabb mértékben akkor, ha a megismerés szemléleti mozzanata a reálitás subszisztenciájában gyökerezik, de általában mind ott, ahol lehet individuálításról beszélni. Minél több individuális tartalommal telik meg az idő, annál fontosabb az individuálításra nézve. Driesch

²² *Lebensformen*. 1922. 44. skk. 1.

fölteszi a kérdést, hogy vajjon miért játszik az idő szerepet az ente-lecheia minden megnyilatkozásánál? Feleletet azonban nem ad. Pedig a felelet nyilván ez: azért, mert minden individuális tartalom csak időben jelenhetik meg. Az individuális tartalom mintegy betölti az idő üres-ségét, gátolja akadálytalan tovagördülését. Az individuálitás kate-goriája feljogosít arra, hogy a dolgok alkatában általában olyan elemi alkotórészeket tételezzünk föl, olyan sajátos elemi tényezőket vigyünk bele, amelyek nincsenek a térben, de magukban foglalják az időbeli tar-tamot.

Mindezekből levonhatjuk azt a fontos és érdekes következtetést, hogy az individuálításra sokkal fontosabb az idő, mint a tér. Minden individuálítás mintegy bele van ágyazva az időbe; az idő mindeniknek alkati, strukturális alkotórésze. Ugyanez nem mondható a térről. Az idő sokkal mélyebben nyul bele az egyes életébe, mint a tér, hozzátar-tozik az individuálításhoz. Ugyanez a térről csak kivételes esetekben állítható. Talán ezen az alapon érthető, hogy némelyek szerint az indi-viduálitás sokkal szembetűnőbbben jelentkezik abban a subszisztenciális szférában, amelyet az öntudat fénye világít be, amelyet lelki életnek ne-vezünk. Itt ugyanis a térbeliség teljesen háttérbe szorul s tisztán csak az időbeliség jöhet számításba. Azonban nemcsak ez, hanem más ténye-zők közbejötté is szükségessé teszi ennek a területnek az individuálítás szempontjából való megvilágítását.

21. J. Volkelt³³ szerint az Én magában hordja az individuálitást „essentiájában“. A kettőnek egymáshoz való viszonya egészen más, mint bármely más esetben, ahol egyáltalában individuálításról beszél-hetünk. Az „Én“-nek kijár az, hogy ő individuális, mégpedig nem pusztán tér- és időbeliségénél fogva, hanem ettől függetlenül, lényegé-hez hozzátartozóan. Ezt — Volkelt szerint — bizonyítani nem lehet, mert bizonyossága evidens.

Kétségtelen, hogy saját magunknak lelki önelemzése közvetlen ismereti forrás más individuálítás felismeréséhez. Ha nem ismernők, nem éreznők saját magunkra nézve, hogy mit jelent individuálisnak lenni, akkor nem tudnók ezt megérteni más dolgoknál vagy személyeknél sem. A megismerés sorrendjében először a magunk öntudatosságára eszmé-lünk, saját lelkiségünknek jutunk tudomására s csak ennek alapján a más dolgok vagy személyek belső alkatának megértésére. A kérdés, mely bennünket érdekel, az, hogy lelki életünknek melyek azok a mozza-natai, amelyek alapján elsősorban jut tudomásunkra individuálitásunk.

Individuálitásunk alapja saját magunk létezésének, életézésének tudomásulvétele. Ez azonban, noha alapvető mozzanat, pusztán for-mális természetű s így nem meríti ki az individuálitásnak azt a tartalmi alkotórészét, amely nélkül ez meg nem állhat. Az Én-tudat felvillanásá-hoz, mint kiindulóponthoz, közvetlenül hozzátartozik azért a reakciók amaz egységének tudata, amelyek útján az egyes a külvilág behatásaira válaszol, illetőleg mindig kész válaszolni.

Az öntudatosság ama gátlás következtében izmosodik meg, amely

³³ J. Volkelt: *Das Problem der Individualität*. 1928.

az emocionális lelki tényezők fölött a reflexió következtében alakul ki. Ugyanez nagyon kis mértékben vagy egyáltalában nincs meg az állatoknál. Az érzéki élmény közvetlenül hat érzékszerveire, illetve közvetlenül váltja ki a reakciókat, nincs semmi gátlás, semmi közbeeső, ami az impulzivitásnak ezt a közvetlenségét megzavarhatná. Az emocionális és a reflexív élet itt teljesen egy síkban mozog. Öntudatlan harmóniáját semmi sem zavarja meg.

Az embernél ez másként van. Itt az öntudat nagy erővel lép közbe s az emocionális és a reflexív élet őseredeti harmóniáját teljesen megzavarja. A képzetek világa az érzetek világától elválik, sőt elidegenedik egymástól. Az ember az öntudat erejénél fogva tud másként gondolkodni, mint ahogyan érez, és másként cselekedni, mint ahogy ösztönei vagy indulatai sugallják. Az öntudat megtöri a természeti (fizikai) élet egységét, s akkor, amikor az érzéki világot elkülöníti a gondolat világtól, megfosztja és egyúttal kiemeli a lelki életet a természeti adottságok kényszerű megkötöttségeiből. Az öntudat önállóvá teszi a lelki életet, amelyben elkülöníti a fizikai folyamatok közvetlen befolyásától. A lelki tevékenység tehát akkor kezdődik, amikor a fizikai alap, az öntudat gátló tevékenysége következtében kisiklik alóla s a lelki élet egészében az öntudat szintjére kerül, reá támaszkodik. A kettő közötti teljes szakadás csak abban az esetben lehetséges, ha a lelkiség teljesen úrrá lesz a fizikum fölött. Minthogy azonban ez, tekintettel azokra az elszakíthatatlan kapcsolatokra, melyek a kettőt egymással összekötik, csak a legkritkább esetben történik meg, azért a lelki élet általában, mondhatni állandóan, a fizikum hatása alatt áll, noha állandóan küzd ez ellen mindenütt, ahol az öntudat fejlettsége e küzdelem felvevésére. Amikor a lelki élet az öntudat szintjére kerülve a természettől elválik, az öntudat tevékenységében olyan eszközt teremt a maga számára, mint amilyenek a tisztán természeti lényeknek is rendelkezésére állanak a maguk sajátos élete szempontjából, a maguk módja szerint. A lelki élet alapjául szolgáló öntudat a természeti bázistól, az érzéki élettől való teljes elszakadást jelenti. A természeti világ a kauzalitásnak, a szükségképpeniségnek a világa, míg a lelki élet az öntudatos akaratnak, a szabadságnak, az ideálnak világa.³⁴

Az öntudatosság fejlődésének phylogenetikus története arról tesz bizonyosságot, hogy a lélek különböző módokra igyekszik kiépíteni a maga sajátos kapcsolatait, mintegy pótlásul a természeti kapcsolatok hiányának. Legjellegzetesebbek ezek között egyrészt a vallásos, másfelől pedig a társadalmi kapcsolatok, amelyek útján az ember a túlvilággal vagy pedig itt a földön igyekszik magának új összeköttetést keresni, ott-hont teremteni. Ebben a küzdelemben az individualitás jelentősége gyakran háttérbe szorul, máskor pedig mindinkább növekszik és nyer jelentőségében. Ennek a folyamatnak hullámozása szerint alakul vallásos hite és a társadalmi közösségben való elhelyezkedése.

Az individualitás már a természeti tárgyaknál valami olyant je-

³⁴ L. H. Horwitz: *Sinn und Problematik der Ichfunktion*. Internationale Zeitschrift für Individualpsychologie (szerk. A. Adler), 1927. évf. 4. sz.

lent, ami a dolgok alkotórészeinek pusztá összefüggésén, a kauzális törvényszerűség keretein túlra utal. Fokozottabb mértékben érvényesül ez azoknál az individuálításoknál, amelyeknek alapja az öntudat, tehát a lelki életben. Ez nemcsak az öntudat formai tényében nyer igazolást, hanem tevékenységének különböző területein. Ez utóbbiak között azonban lényeges különbség mutatkozik ebből a szempontból. Így pl. az érzéki észrevételek nem jellegzetesek az individuálitás szempontjából, sőt mondhatni, nem is individuálisak. Olyan réteg ez, mely a legtöbb individuumnál hasonló. Ugyanez áll azokra a kívánságokra és törekvésekre nagyjában, amelyek szorosan hozzátartoznak az életfenntartás ökonomiájához. Mindezek nem közömbösek az egyes életében, de nem lényegesek. Bele vannak ágyazva az egyéniség életébe s abból ki nem szakíthatók. Az öntudat minden aktusában a lelki élet egésze, totalitása nyilatkozik meg, azonban a megnyilatkozások nem egyforma jelentőségűek reá nézve. Megismétlődnek a különböző egyesek életében a nélkül, hogy a lelki élet egészére, egyéni karakterére bármilyen oldalról is valami fényt vetítenének.

Azt, amiért az egyest individuálisnak mondjuk, amire egyéni karakterét alapítjuk, mélyebben kell keresnünk. Hoesslin³⁵ a lelki élet individuálításának alkatában négy fejlődési síkot különböztet meg; ezek a következők: az első az, ahonnan a lelki élet ered. Itt vannak a normák, amelyek az egyes életében megvalósulnak. A második réteg az, ami az előbbiből ténylegesen kifejlődik. Ezt nevezi karakternek. A harmadik már a perifériához tartozik, noha az előbbiből nő ki. Ide tartoznak a vágyak, kívánságok, törekvések. Végül a negyedik sík az érzékek világa, amely már nem is individuális, hanem közelebb áll az általánoshoz. Mindebből hozzávetőleg megállapítható az, hogy a lelki élet individuálításának alapja nem magukban az Én aktusaiban (az empirikus Én-ben), hanem abban a „nemtudatos“ rétegben vannak, amely az Én összes aktusait irányítja, ahol a lelki dispoziciók sajátosan individuális irányai és bizonyos célokra törekvő meghatározottsága szunnyadnak. Volkelt ezt a réteget tapasztalatfölöttinek (überempirisch) mondja s a lélekről a következő definíciót adja (i. m. 67. l.): a lélek azt a tapasztalatfölötti, belső, nemtudatos, individuális Valamit jelenti, amely által az empirikus Én ténylegesen fennálló összefüggéstelensége megszűnik s ennek helyébe rend, egység és jelentés kerül. É szerint az egyéni lelki élet minden megnyilvánulása a legegyszerűbbtől elkezdve, amilyen lehet pl. egy mozdulat, a legkomplikáltabbig bele van ágyazva a léleknek ama nemtudatos egészébe, amely minden szavunkban és tettünkben megnyilvánul.

A lelki tünemények mindig valamely subjektumhoz vannak kötve. Subjektivitás és individuálitás itt egyet jelentenek. A subjektum folytonos tevékenysége hozza felszínre a tartalmat, amely benne rejlik vagy pedig más, rajta kívülálló tárgyakra irányítja aktusait, amelyekkel — a megismerés útján — saját tudatának tartalmát gyarapítja. A megismerés is a subjektumnak egyik életaktusa. Életaktusoknak

³⁵ Hoesslin: *Die Abstufungen der Individualität* (1929.) 11. skk. 1.

mondjuk az Én mindazon tevékenységeit, amelyek visszatérnek, visszahajlanak hozzá, hogy erejét gyarapítsák, tartalmát gazdagítsák. Az életaktusok tartják fenn az öntudat munkájának folytonosságát. Ha a külvilágra is irányulnak, mindig visszatérnek az egyeshez, soha el nem szakadnak tőle.

Az életaktusok nem mind jellegzetesen individuálisak. Vannak közöttük olyanok, amelyek tipikusoknak mondhatók, ha egyéniek is, amelyek általános szabályok szerint mennek végbe a különböző egyéniségeknél. Ilyen pl. a megismerés aktusa is, amely épen akkor éri el célját, ha a subjektivitás és az individualitás háttérbe szorul benne. Az individualitás akkor jut teljes kifejezéshez, amikor az életaktusok egyúttal értékelő aktusok, amikor tehát az egyes értékeli. Minden értékelésben benne van a lelki élet egésze. Mikor értékelünk, akkor Önünknek nem pusztán egyes tevékenységeit foglalkoztatjuk, hanem lelkünk egészével állást foglalunk a dolgokkal és eseményekkel szemben. Nem minden terület alkalmas erre, így pl. a megismerés független az értékeléstől. Az értékelésnél világfelfogásunknak az összes lelki tényezők által alátámasztott megnyilatkozásáról van szó. Azért az értékelés a lelki életnek legegyszerűbb megnyilvánulása, az individualitásnak legközvetlenebb, elsődleges jelentőségű tényezője. Az értékelésből nem hiányozhatik a lelki életnek egyetlen funkciója sem. A megismerés is közrejátszik benne, sőt e nélkül nem is lehetséges semmi értékelés. Azonban az intellektuális oldal csak egyik eleme ennek a sajátosan individuális és a lelki élet totalitásán felépülő életmegnyilvánulásnak. Az értékelés a lelki élet *minőségének* önfenntartási aktusa, s mint ilyen, teljesen egyéni. Nem pusztán önfenntartási aktus fizikai értelemben, hanem minősített önfenntartás, mely a lélek *értékének* megőrzésére irányul. Általa nyilatkozik meg a személyiség tudásában, erkölcsében és más értékes hajlandóságaiiban, vallásában, emelkedett világfelfogásában avagy érzéki alámérettségében. Egy ember karakterének ismertető jele az, hogy mily magatartást tanusít, minő érzelmi vagy gondolati meghatározottságot mutat, milyen reakciót fejt ki és mit cselekszik egy adott helyzetben, bizonyos körülmények között. Mind ennek alapja pedig az értékelés.

Minden egyén karakterében, mint ahogy mindenben, ami egyszer individuális, vannak irracionális mozzanatok, s mégis valakiről, akit jól ismerünk, mindig meg tudjuk állapítani, csaknem csalhatatlan bizonyossággal, hogy bizonyos helyzetben hogyan fog cselekedni, bizonyos dologról milyen ítéletet fog mondani. Az egyéniség, a karakter olykor kiszámítható, olykor kiszámíthatatlan. Egyéniség, individualitás, karakter tulajdonképpen csak az, aki megközelítőleg, ha nem is abszolút bizonyossággal, kiszámítható (akár a jó, akár a rossz irányában). Aki kiszámíthatatlan, annál az egyéniség karakterisztikus vonásai homályosak és zavarosak. A fizikai individualitások megközelítőleg sem olyan kiszámíthatatlanok, mint amennyi ilyen található a pszichikaiaknál. A psychikum az egyéni alkatnak kimeríthetetlenül gazdagabb sokféleségét produkálja, mint a természeti világ. Az öntudatosság belenyúlhat, változtathat, formálhat az egyéniségen, azt újabb vonásokkal szegényít-heti vagy gazdagíthatja s épen ezért újat meg újat hoz létre. Ebben

rejlik az öntudatos lények szabadsága, ami az individuálitás minőségi különbségeinek kimeríthetetlen forrása. Természetes, hogy ez a szabadság korlátok közt mozog, épen azok között a korlátok között, amelyeket valakinek individuálitása szab elébe. Az individuum — amint W. von Humboldt mondja — etwas positiv Werdendes durch Beschränkung. Positiv érték benne mindaz, ami a saját törvénye szerint megvalósulhat benne, és korlátozottság mindaz, ami épen eme törvény következtében nem valósulhat meg benne és általa. Részben igazat kell adnunk tehát O. Spannának, amikor azt mondja, hogy az individuálisták hírhedt szabadsága: wollen, was sie will — képtelenség, mert minden szabadság csak a tagnak, a résznek a szabadsága az egészben, amely a részek működését determinálja. Amit mi sajátos egyéni életnek (vita propria) nevezünk, az is az Egész által van meghatározva. Korlátlan szabadság tehát nincsen, de a korlátok között, amelyeket nemesak a kozmikus, hanem az erkölcsi törvények is kijelölnek, megvan a szabadság, amelynek erejével az ember célokat tűzhet ki magának s ezeket öntudatosan meg is valósíthatja. Bármilyen mélyen hatolunk be az egyéniségbe, bármennyire közeledünk lényegéhez, — mondja ugyancsak Humboldt — mindig marad valami ismeretlen nagyság benne, amit föl nem foghatunk: valami őserő, amiben a személyiség megkapaszkodik. Ezen nyugszik az ember szabadsága, amely karakterének elidegeníthetetlen sajátja. Maga az értékelés már fölteszi ezt a szabadságot.³⁶

Az értékelés a lelki élet különböző területein nyilvánul meg. Mindez együttesen azt mutatja, ahogyan mi általában a világot s benne magunkat is értékeljük. Az egyén nemcsak a neki jelentkező dolgokat, hanem saját magát is értékeli, s ebben a magának tulajdonított értékben rendkívül fontos ismertetőjele rejlik. Hogy valaki miért tartja magát értékesnek, hogy saját avagy a mások életében mit talál értékesnek, ez világot vet az ember szellemiségének s így individuálitásának legmélyebb rejtekébe, egyéni értékeire és céljaira.

Az ember kétféle életet él, egy külsőt és egy belsőt. A külső élet abban nyilvánul meg, amit tesz kifelé és a társadalomban, az embertársaival való érintkezésben, mindennemű cselekedeteiben. Mindezekbe beleviheti az ő egyéni értékét avagy értéktelenségét, céljait vagy céltalanságát. Ezen az életen kívül azonban mindenki, vagy legalább is az emberek igen nagy száma, belső életet is él, amelyben nem a külsővilágnak, hanem saját magának kell számot adnia értékeiről, céljairól, vágyairól és reményeiről. Az egyéniség magva ez az utóbbi élet, innen vetődik szét a világba az individuum; itt ebben a valóban individuális, a másoktól elszakított, visszavont életben válik teljessé az egyén valódi tartalma.

Ha az egyéniség társadalmi kifejlődésének dialektikai folyamatába beletekintünk, azt látjuk, hogy a társadalmi együttélés kezdetein s azután még évezredekig, az individuálitás értelme és jelentősége elenyészően csekély a társadalmi közösséggel szemben (a családi, törzsi, nemzeti közösségben). Az egyes csupán egy atom, eszköz az összesség ke-

³⁶ L. E. Spranger: *W. Humboldt u. die Humanitätsidee* (1909.) 225. l.

zében, akinek különös adottságai nem is jöhetnek számításba. Lassankint azonban eljut az egyén a maga belső értékének tudomására. Ez különböző időben és különböző módon történik.

Az ázsiai lélek a buddhizmus nagy revelációja útján jut el az egyéni élet értékeinek felismeréséhez, s mihelyt tudatára jut, gondoskodik is róla, hogy a lélek egyéni erőinek intenzív kifejtése érdekében mindent megtegyen. Az európai ember egyénisége tudatossá válásának klasszikus menetét a görögség szellemének fejlődése mutatja. A kezdet ott van, amikor a philosophia elszakad a vallástól, s az egyéni gondolat mind erősebbé lesz a közösséggel szemben. A szofistáknál sok tekintetben egészen groteszk alakot ölt a individuálizmus. Sok vergőcsés után végre megtalálja vezetőjét a kereszténységben épügy, mint az ázsiai a buddhizmusban. A kereszténység által jut el az emberiség egyfelől az egyéni lélek végtelen értékének felismeréséhez és méltánylásához, másfelől pedig ahhoz a fontos megismeréshez, hogy a legnagyobb egyéni értékek is csak akkor fejlődhetnek ki teljes mértékben s csak akkor lesznek hatásukban is felmérhetetlenül becsesek, ha a közösség szolgálatába állíthatók. A kereszténységben az individuálizmus és az universalizmus (szociálizmus) ellentéte megszűnik s magasabb harmóniában olvad össze, ahol az egyes abban és az által éli ki magát, hogy az emberi közösség felemelő és a tökéletesedés felé vezető munkájában résztvéve, maga is újjászületik.

22. A tudat munkája két tekintetben jelent gyarapodást az individuálitás számára. Egyfelől individuálissá válhatnak munkája révén — az élmények útján — olyan tartalmak, amelyek magukban nem ilyenek. Vagy ha eredetileg megvolt bizonyos tartalmaknak a maguk individuálitása, az élményben ez megváltozhatik s egész más jelentésűvé lesz. Ezek az élmény útján keletkezett individuálítások elválaszthatatlanul hozzáfűződnek az En életéhez, benne általa élnek s együttesen alkotják azt a sajátos színezetű egyéni tartalmat, amelyben a lelki élet kiéli magát. Minél erőteljesebb, intenzívebb életet él a lélek, annál egyénibbek az élmények, annál egyénibben dolgozza fel mindazokat a hatásokat, amelyeket a külvilág, a környezet szólít életre benne. A tudat munkája átalakító befolyással van mindarra, ami hatáskörébe kerül, s kialakítja azt, amit egyéni világnézetnek nevezünk. Vannak tartalmak, amelyek minden tekintetben objektív érvényűek s mégis kizárólag a tudat munkája útján nyernek értelmet és jelentést. Az élményben individuálizálódik minden, tőle egyébként függetlenül is megálló tartalom s ez által egészen sajátos színezetet nyer. Ebben a processusban a dolgok logikai jelentése nem változhatik ugyan meg, de jelentékeny módosulást szenved amaz újabb relációk révén, amelyek közé a tudat munkája következtében jut.

Noha az élmények is a lelki élet alkotó munkájának eredményei, meg kell különböztetnünk ezektől azokat az alkotásokat, amelyek kilépve a subjektív megélés szűk köréből, a külvilágban megtestesülnek s az Éntől elszakadva, tőle függetlenül dokumentálják a szellem alkotóerejét. Újabban szoros határt vonnak a subjektív „lelki“ élet és az objektív „szellemi“ alkotás között. Míg az előbbi szorosan az egyénhez

van kötve, annak életmegnyilvánulása, addig az utóbbinak hordozója nem az én, az öntudat, hanem fennáll nélküle is. Sajátossága épen ebben, a lelki élet subjektív megnyilatkozásaitól való függetlenségében keresendő. Freyer (i. m.) szerint a subjektív lelki élmény és az objektív szellem alkotásai a következő kriteriumok alapján határozhatók el. Először is az objektív szellemi alkotásoknak független, önálló jelentéssel kell bírniok; ezek nem lelki élmények többé, hanem önálló, tárgyi jelentésük van. Ez a jelentés továbbá független attól a processustól, amelynek következtében keletkezett. A keletkezés kérdése itt másodrendű, szemben magával a jelentéssel. Végül: az objektív szellem megnyilatkozásai testet öltött tárgyi alkotások, amelyek túlélnek az őket létrehozó lelki aktusokat. Ez utóbbi pont nem feltétlen kriterium, illetve módosítható úgy, hogy a szellemi alkotásnak nem kell feltétlenül reális, tárgyi mezejben megvalósulnia, hanem más formában is szembekerülhet azon lelki aktusokkal és élményekkel, amelyek létrehozták.

Az aktusok, az élmények, amelyek az egyes életével össze vannak növe, szükségképpen individuálisak, mert hiszen egészen sajátos helyet foglalnak el az egyén életében. Amikor azonban szellemi alkotásokról van szó, fölmerülhet a kérdés, hogy vajjon ezek individuálisak-e vagy nem? Itt különbséget kell tennünk. Kétségtelen, hogy vannak szellemi alkotások, amelyek annyira objektívek, annyira függetlenek lesznek alkotójuktól, a szellem alkotó munkájától, hogy számukra egészen megszűnik az az individuálitás, amelynek már eredetüknél fogva is részesei lehetnének. Az ilyen tárgyak individuálitásáról pusztán abban az értelemben lehet beszélni, mint bármely természeti tárgyéról. Vannak azonban olyan szellemi alkotások, amelyeknél az individuálitásnak több, egymástól megkülönböztethető oldaláról lehet szó. Egyfelől arról, amely őket általában, mint tárgyakat illeti meg, másfelől arról, amelynél fogva magukon viselik alkotójuk szellemének bélyegét.

Az individuálitás ezen, mondhatni kettős oldalának megvalósulását láthatjuk a művészetben, de ott sem mindenikben, tehát nem minden művészi alkotásban egyformán. Leginkább a zenénél, amely a legsubjektívebb. Egy Beethoven darab nemcsak annál fogva individuális, mint bármely zenedarab, hanem külön azért is, mert „beethoveni“. Lehet egy zene darab individuális a nélkül, hogy alkotója szellemének jellegzetessége rajta felismerhető volna, de kétszeresen individuális akkor, ha ez utóbbi külön is hozzájárul egyéni sajátosságainak kiemeléséhez. Ebben az esetben a tárgy alkotója szellemének mintegy gyújtócsomója. Olyan objektívitás, amelyen átvillan a szellem, amely, ha el is szakad a subjektumtól, megtartja annak bélyegét. De nemcsak a zenében, hanem a többi művészetek mindenikénél vannak olyan esetek, amikor az egyéniség hatalmas erővel nyilatkozik meg az alkotásokban („ibseni“ „rhodini“ vonások.).

Lehetnek azonban alkotások, amelyeknél az egyéni szellem sajátos megnyilvánulása alig ismerhető fel az alkotás tárgyi jelentése mellett. Azonban az ily esetekben sem lehet teljesen eltekinteni tőle. Minden műalkotás hivatása valami egyetemes kifejezést az egyéni szellem erejével és fölfogása szerint. Ám ennek az individuális (szellemi) megnyi-

latkozásnak akkor van igazán értéke, ha az egyetemesnek alá tudja rendelni magát, vagyis ha olyan módon fejezi ki az egyetemeset, amely egyfelől nem esik ennek rovására, másfelől pedig mindenki lelkéhez megtalálja a maga útját. Bármennyire magán hordja tehát egy műalkotás alkotója szellemének vonásait, ennek nem szabad kiáltónak, föltűnőnek lennie. Az egyéni fölfogásnak mindig hozzá kell símulnia a tárgyi vonások objektivitásához, el kell merülnie, úgyszólván eltűnnie a kifejezendő igazság egyetemes értéke mögött. Az egyéniség akkor valóban értékes, ha nem ütközik ki lépten-nyomon, ha nem zavarja a harmóniát ott, ahol sokkal nagyobbak, sokkal hatalmasabbak a kifejezését van hivatva megalkotni, mint amilyen ő maga. Tökéletes művészi alkotás az, amelyben a tárgyi igazság és az egyéni kifejezési forma teljesen megtalálják egymást, vagyis amikor az alkotás a tartalomnak legbensőbb vonásait tükrözi vissza.

A legtöbb műalkotás megőríz valamit abból a szellemből, amely megalkotta, s ez színezi és gazdagítja individuálitását. Kevésbé fontos az individuálitásnak ez a szellemi oldala az olyan alkotásoknál, amelyek gyakorlati célok szolgálatára készültek s hasznosságuk és alkalmazhatóságuk kérdése egészen elhalványítja bennünk mindazt, ami őket tárgyi alkatuktól eltekintve „szellemileg“ is individuálissá tehetné. Technikai alkotásoknál, eszközöknél az individuálitásnak ez az oldala teljesen elvész.

A szellemi alkotások amaz összességét, amelyek az életet és az individuálitást túlélő s ezeknek felette álló formában tárgyasulnak, együttesen kultúrának mondjuk. A kultúra szellemi alkotás, azonban egy kultúrát vagy kultúrkört individuálisnak mondani, amint ezt pl. Freyer is teszi, nem lehet. Ha föl is ismerhetők a kultúra bizonyos területén a vezető eszmék és gondolatok, amelyek az egészet létrehozták, amelyek annak a kultúrának minden alkotásában visszatükröződnek, ez még nem teszi a kultúrát individuálissá. Egy kultúra lehet pl. „faji“, de nem individuális. Beszélhetünk egy fajnak a szelleméről, amely egy kultúrát létrehoz. Ez a szellem azonban nem individuális, bármennyire sajátos vonásokat mutat fel. Aquinói Tamás ugyan azt mondja, hogy a szellem világában az individuum és faj ugyanazt jelenti, mert ebben a világban nincs materia, ami az individuum fennállásának előfeltétele. A tény ezzel szemben az, hogy a szellemségre — in abstracto — nem alkalmazható sem az individuálitás, sem a fajiság kategóriája. Alkalmazható az individuálitás kategóriája akkor, ha — in concreto — megvalósulásának egyes formáit tekintjük. Ez azonban nem a materiától függ, hanem azon logikai előfeltételektől, amelyekről, mint mindennek, úgy a szellemnek individuálitása is függ.